

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΜΕΣΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

Η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς
σε περίοδο ενόπλων συρράξεων

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μαρία Παπαδάκη

Αθήνα, 2018

Τριμελής Επιτροπή

Ανδρομάχη Γκαζή, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Χρυσάνθη Αυλάμη, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Ευτυχία Φουντουλάκη, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Μαρία Παπαδάκη, 2018

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Στους φίλους μου του Μεταπτυχιακού

Ευχαριστίες

Θέλω να ευχαριστήσω την κ. Ανδρομάχη Γκαζή για την εμπιστοσύνη της στο πρόσωπό μου, αλλά και τις πολύτιμες συμβουλές της. Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στην κ. Μαρίνα Μαρκέλλου που με υποστήριξε σε κάθε μου βήμα και με βοήθησε να απεγκλωβιστώ από τα συγγραφικά αδιέξοδα που συνάντησα στην ετοιμασία της διπλωματικής αυτής εργασίας. Στους καλούς μου φίλους του Μεταπτυχιακού που μαζί μοιραστήκαμε τις παραδόσεις, τις εργασίες, τις όμορφες και δύσκολες στιγμές χρωστώ απεριόριστη ευγνωμοσύνη. Χωρίς την παρουσία τους και τη διαρκή συμπαράστασή τους, ίσως να μην είχα καταφέρει να φτάσω ως το τέλος του δρόμου.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	9
Κεφάλαιο Πρώτο.....	10
Το φαινόμενο της καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίοδο ένοπλων συρράξεων: ιστορική αναδρομή με σκοπό την ανάδυση της αναγκαιότητας προστασίας της	10
Κεφάλαιο Δεύτερο.....	23
Το σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίοδο ένοπλων συρράξεων.....	23
Κεφάλαιο Τρίτο.....	35
Νέες μορφές απειλής της πολιτιστικής κληρονομιάς: Η περίπτωση της πολιτιστικής τρομοκρατίας	35
Κεφάλαιο Τέταρτο	43
Ο ρόλος των διεθνών δικαστηρίων για την αντιμετώπιση της καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίοδο ένοπλων συρράξεων	43
Κεφάλαιο Πέμπτο	55
Η δράση της UNESCO και των μουσείων για την αντιμετώπιση της καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίοδο ένοπλων συρράξεων	55
Αντί Επιλόγου.....	66
Πηγές-Βιβλιογραφία	69

Εικόνες

Εικόνα 1. Ο πίνακας *The Course of Empire: Desolation* (Η πορεία της Αυτοκρατορίας: Ερήμωση) φιλοτεχνήθηκε το 1836 από τον αμερικανό ζωγράφο Thomas Cole και είναι ο πέμπτος πίνακας μίας σειράς πινάκων ζωγραφικής που έχουν ως κύριο θέμα τους την άνοδο και την πτώση των πολιτισμών. Cole, Thomas. *The Course of Empire: Desolation*. 1836. The New-York Historical Society, Νέα Υόρκη. Ανάκτηση 19 Απριλίου 2018 από <http://www.explorethomascole.org/gallery/items/71>.

Εικόνα 2. *Triumphal Quadriga* (Τέθριππο Θριάμβου), Βασιλική του Αγίου Μάρκου, Βενετία. Leemage/UIG (31 Δεκεμβρίου 1997). *The triumphal quadriga, St Mark's Basilica, Venice*. Getty Images. Ανάκτηση 20 Απριλίου 2018 από <https://www.gettyimages.com/license/167075439>.

Εικόνα 3. *Les Noces de Cana* (Ο γάμος στην Κανά), Paolo Veronese, 1563, Μουσείο του Λούβρου. Dequier, A. (2010). *Les Noces de Cana*. Musée du Louvre. Ανάκτηση 19 Απριλίου 2018 από <https://www.louvre.fr/mediasimages/les-noces-de-cana>.

Εικόνα 4. Στη φωτογραφία του Mario Tama απεικονίζεται ο Mushin Hasan, αναπληρωτής διευθυντής του Εθνικού Μουσείου του Ιράκ στη Βαγδάτη, στις 13 Απριλίου 2003 καθισμένος ανάμεσα σε κατεστραμμένες αρχαιότητες. Tama, M. (13 Απριλίου 2003). *Baghdad Fighting Continues*. Getty Images. Ανάκτηση 20 Απριλίου 2018 από <https://www.gettyimages.com/license/1928171>.

Εικόνα 5. Διακριτικό Έμβλημα της Σύμβασης της Χάγης του 1954 (I). Blue Shield Emblem | United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Ανάκτηση 20 Απριλίου 2018 από <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/convention-and-protocols/blue-shield-emblem/>.

Εικόνα 6. Διακριτικό Έμβλημα της Σύμβασης της Χάγης του 1954 (II). Blue Shield Emblem | United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Ανάκτηση 20 Απριλίου 2018 από <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/convention-and-protocols/blue-shield-emblem/>.

Εικόνα 7. Διακριτικό Έμβλημα Ενισχυμένης Προστασίας. Blue Shield Emblem | United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Ανάκτηση 20 Απριλίου 2018 από <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/convention-and-protocols/blue-shield-emblem/>.

Εικόνα 8. Στη φωτογραφία του Ken Scar απεικονίζονται δύο γυναίκες στις 17 Ιουνίου 2012 να περπατούν στην κοιλάδα του Μπαμγιάν μπροστά από το σημείο, όπου κάποτε δέσποζε ένα από τα αγάλματα του Βούδα. Scar, K. (17 Ιουνίου 2012). *Giant standing*

Buddhas of Bamiyan still cast shadows. DVIDS. Ανάκτηση 21 Απριλίου 2018 από <https://www.dvidshub.net/image/607653/giant-standing-buddhas-bamiyan-still-cast-shadows#ixzz1yLtBT65S>.

Εικόνα 9. Στη φωτογραφία του Joseph Eid απεικονίζεται ο ναός του Μπελ στις 31 Μαρτίου 2016 μετά την καταστροφή του από τους μαχητές του ISIS το Σεπτέμβριο του 2015. Eid, J. (31 Μαρτίου 2016). SYRIA-CONFLICT-HERITAGE-PALMYRA. Getty Images. Ανάκτηση 20 Απριλίου 2018 από <https://www.gettyimages.com/license/518421244>.

Εικόνα 10. Η Εθνική Βιβλιοθήκη του Σεράγεβο (Vijećnica) μετά το βομβαρδισμό που έλαβε χώρα τη νύχτα της 25ης προς 26ης Αυγούστου 1992. Η φωτογραφία αποτέλεσε στοιχείο στην εκδίκαση των υποθέσεων των Radovan Karadžić και Ratko Mladić ενώπιον του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την πρώην Γιουγκοσλαβία (Walasek, 2015: 48).

Εικόνα 11. Η γέφυρα Στάρι Μοστ (Παλαιά Γέφυρα) στην πόλη Μόσταρ πριν τον βομβαρδισμό της το 1993. Η γέφυρα εκτείνεται πάνω από τον ποταμό Νερέτβα. Χτίστηκε το 1566 από τον αρχιτέκτονα Χαϊρεντίν, που ήταν μαθητής του σπουδαίου Οθωμανού αρχιτέκτονα Σινάν (Walasek, 2015: 50).

Εικόνα 12. Στο αριστερό παράθυρο της εκκλησίας στο Ντουμπρόβνικ διακρίνεται το διακριτικό έμβλημα της Σύμβασης της Χάγης (1954) (Meron, 2005: 44).

Εικόνα 13. Ερείπια ενός από τα μαυσωλεία που κατέστρεψαν οι ισλαμιστές μαχητές, στο Τιμπουκτού τον Ιούλιο του 2013. Penney, J. (25 Ιουλίου 2013). The rubble left from an ancient mausoleum destroyed by Islamist militants, is seen in Timbuktu, Mali, on July 25, 2013. Reuters. Ανάκτηση 20 Απριλίου 2018 από <https://www.reuters.com/article/us-warcrimes-mali/mali-rebel-destroyed-ancient-timbuktu-shrines-icc-told-idUSKCN0W34B2>.

Εικόνα 14. Αντικείμενα της συλλογής του Εθνικού Μουσείου του Αφγανιστάν τοποθετημένα σε ξύλινα ράφια μετά τον καθαρισμό τους στα πλαίσια αναδιοργάνωσης των αποθηκών του Μουσείου (Rahimi, 2012: 31).

Περίληψη

Η ιστορία του πολέμου από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας είναι μια ιστορία διάσπαρτη από γεγονότα καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η αντίληψη ότι η πολιτιστική κληρονομιά δεν πρέπει να καταστρέφεται αλλά να προστατεύεται μπορεί σήμερα να μοιάζει αυτονόητη, όμως το σύγχρονο θεσμικό και νομικό πλαίσιο προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίοδο ενόπλων συρράξεων είναι προϊόν μακρόχρονης εξέλιξης. Η πρόοδος που έχει επιτευχθεί είναι αξιοσημείωτη. Ένας σημαντικός αριθμός διεθνών συμβάσεων υιοθετήθηκε από τα μέλη της διεθνούς κοινότητας με σκοπό τον περιορισμό των επιπτώσεων του πολέμου στην πολιτιστική κληρονομιά και τη διαφύλαξή της για τις επόμενες γενιές, ενώ με τις αποφάσεις τους τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα επιβάλλουν ποινές σε όσους παραβιάζουν τους κανόνες προστασίας. Ωστόσο, το φαινόμενο της πολιτιστικής τρομοκρατίας επαναφέρει επιτακτικά στο προσκήνιο το ζήτημα της αποτελεσματικότητας του υπάρχοντος θεσμικού και νομικού πλαισίου. Στις σύγχρονες συγκρούσεις δρώντες δεν είναι μόνο τα κράτη, αλλά και οι μαχητές εξτρεμιστικών οργανώσεων που συχνά εφαρμόζουν πολιτικές πολιτιστικής κάθαρσης σε βάρος μειονοτικών ομάδων. Η δράση της UNESCO για την αντιμετώπιση της καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίοδο ένοπλων συρράξεων είναι πολυεπίπεδη, ενώ ο ρόλος των μουσείων είναι ουσιαστικός για τη διαφύλαξη και διάσωση των πολιτιστικών αγαθών.

Λέξεις-κλειδιά: καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς, πολιτιστική κληρονομιά, ένοπλες συρράξεις, πολιτιστική τρομοκρατία, θεσμικό και νομικό πλαίσιο προστασίας

Εισαγωγή

Η διπλωματική αυτή εργασία έχει ως στόχο τη μελέτη του φαινομένου της καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίοδο ένοπλων συρράξεων από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας και την κατά το δυνατόν πληρέστερη ανάλυση του σύγχρονου θεσμικού και νομικού πλαισίου για την προστασία της. Η εργασία αρθρώνεται σε πέντε συνολικά κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται μια αφήγηση της ιστορίας της καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς σε καιρό πολέμου με αφετηριακό σημείο την αρχαιότητα. Δίνεται έμφαση στις κρατούσες κάθε φορά αντιλήψεις σχετικά με την καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στο δεύτερο κεφάλαιο περιγράφονται οι κανόνες που προστατεύουν σήμερα την πολιτιστική κληρονομιά σε περίοδο ένοπλων συρράξεων. Γίνεται προσπάθεια να καταδειχτούν τα κενά του υπάρχοντος προστατευτικού πλαισίου για την πολιτιστική κληρονομιά και προτείνονται βελτιώσεις που κρίνεται ότι θα εξασφαλίσουν την αποτελεσματικότερη προστασία της. Στο τρίτο κεφάλαιο αναζητώνται οι αιτίες που γεννούν την πολιτιστική τρομοκρατία, που αποτελεί μια νέα μορφή απειλής της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η υπαγωγή της δράσης των μαχητών των εξτρεμιστικών τρομοκρατικών οργανώσεων στους κανόνες που ισχύουν για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς αναδεικνύεται σε ένα από τα πλέον κρίσιμα ζητήματα της δεκαετίας που διανύουμε. Στο τέταρτο κεφάλαιο επισημαίνεται ο ουσιαστικός ρόλος που διαδραμάτισαν και εξακολουθούν να διαδραματίζουν τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, ενώ στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι σχετικές πρωτοβουλίες που έχει αναλάβει η UNESCO και οι πρακτικές που εφαρμόζουν ή καλό θα ήταν να εφαρμόσουν τα μουσεία.

Κεφάλαιο Πρώτο

Το φαινόμενο της καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίοδο ένοπλων συρράξεων: ιστορική αναδρομή με σκοπό την ανάδυση της αναγκαιότητας προστασίας της

Η έννοια του πολιτισμού είναι μια έννοια δυναμική. Ίσως γι' αυτό δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός για τον πολιτισμό, την πολιτιστική κληρονομιά και τα πολιτιστικά αγαθά (Frigo, 2004: 367). Η Μουσταϊρα (2012: 25) ορίζει τον πολιτισμό ως «το συνολικό δείγμα ανθρώπινων συμπεριφορών και των εκδηλώσεών τους στη σκέψη, στην ομιλία, στις ενέργειες και στα τεχνουργήματα, που μπορεί να περάσει στις επόμενες γενεές με τη βοήθεια συγκεκριμένων εργαλείων, της γλώσσας καθώς και αφηρημένων σκέψεων/εννοιών». Για τον Χριστοφιλόπουλο (2005: 1) πάλι, «Ο Πολιτισμός (Civilization) αποτελεί στοιχείο της ιστορικής συνέχειας [...]». Περιλαμβάνει το σύνολο των ανθρώπινων υλικών και πνευματικών επιτευγμάτων. Τα επιτεύγματα αυτά (έργα πολιτισμού) αναφέρονται σε διάφορους τομείς ανθρώπινης δραστηριότητας». Η πολιτιστική κληρονομιά φυλάσσεται και μεταφέρεται στις επερχόμενες γενιές, γιατί βρίσκεται στον πυρήνα της ταυτότητας των ανθρώπινων κοινοτήτων. Αποτελεί στοιχείο για τη δόμηση της ταυτότητας της κοινότητας και συγχρόνως σύμβολο της ταυτότητας αυτής. Ως εκ τούτου στην έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν περιλαμβάνονται μόνο τα μνημεία ή τα αγάλματα, αλλά και η λειτουργία που επιτελούν στα πλαίσια μιας κοινότητας (Blake, 2000: 83-84).

Μια σημαντική κατηγορία έργων πολιτισμού αποτελούν τα πολιτιστικά αγαθά. Τα πολιτιστικά αγαθά είναι εκείνα που, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους, απολαμβάνουν αυξημένης διεθνούς και εθνικής προστασίας (Χριστοφιλόπουλος, 2005: 3).

Ο πόλεμος έχει πολύ συχνά ως συνέπεια την καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς, ενώ δεν είναι λίγες οι φορές που η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί έναν από τους στόχους της διεξαγωγής των πολεμικών δραστηριοτήτων (Nahlik, 1976: 1070-1071). Αυτό συμβαίνει, γιατί η πολιτιστική κληρονομιά είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ταυτότητα των ανθρώπων και ο αφανισμός κάθε ίχνους και μαρτυρίας του παρελθόντος τους πλήττει ανεπανόρθωτα την ταυτότητα αυτή.

Ένα πρόσωπο δεν μπορεί να είναι πρόσωπο χωρίς μια έννοια συνέχειας μέσα στο χρόνο. Για να διατηρήσει αυτή τη συνέχεια, θα πρέπει να έχει μια εξωτερική σχέση με το περιβάλλον - πράγματα και ανθρώπους. Τα πολιτιστικά αγαθά συνδέουν τα μέλη μιας ομάδας ανθρώπων με τους προγόνους τους αλλά και με τους απογόνους τους, ικανοποιώντας μια βασική ανάγκη για ταυτότητα και συμβολίζοντας κοινωνικές αξίες. Αποτελεί, δηλαδή, ο πολιτισμός όργανο και θεμέλιο της κοινωνικοποίησης των ατόμων, είναι σημαντικός για την κοινωνική αναπαραγωγή αλλά και για την απόκτηση προσωπικής και κοινωνικής ταυτότητας, για την ικανότητα επιβίωσης αλλά και για τις δυνατότητες ευτυχίας και απόλαυσης. [...] Τα πολιτιστικά αγαθά αποτελούν αποτύπωση μνήμης, χνάρια πορείας, άλλοτε αδρά, άλλοτε αχνά (Μουσταῖρα, 2012: 45-46).

Μόλις στα τέλη του 19^{ου} αιώνα φαίνεται να εμπεδώνεται η αντίληψη ότι η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς εξαιτίας του πολέμου θα πρέπει να περιοριστεί. Την εμπέδωση της αντίληψης αυτής μαρτυρά η θέσπιση εθνικών αλλά και διεθνών κανόνων που, ωστόσο, είχαν ως στόχο, σχεδόν αποκλειστικά, τον περιορισμό της καταστροφής των πολιτιστικών αγαθών και όχι την αποτροπή της (Verri, Απρίλιος 1985: 67). Η συστηματική λήψη μέτρων για τον περιορισμό, αλλά και για την αποτροπή της καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς εμφανίζεται κατά τον 20^ό αιώνα ως απόρροια του εφιάλτη των δύο Παγκόσμιων Πολέμων. Ορόσημο θεωρείται η υπογραφή το 1954 της Σύμβασης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης, γνωστή και ως Σύμβαση της Χάγης (Βουδούρη & Στρατή, 1999: Εισαγωγή).

Στο μεταξύ είχε ήδη συντελεστεί μια σημαντική αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο γινόταν αντιληπτή η ίδια η φύση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η διαφύλαξη του παρελθόντος δεν ήταν πλέον διακύβευμα μόνο για ένα συγκεκριμένο αριθμό ανθρώπων, αλλά για την ανθρωπότητα ως σύνολο. Η κατάρρευση της βεβαιότητας ότι η πρόοδος είναι συνεχής και η ασφάλεια και η ειρηνική συνύπαρξη αδιαμφισβήτητες τροφοδότησαν ένα ισχυρό αίσθημα έντονης νοσταλγίας. Το παρελθόν εξιδανικεύτηκε μπροστά στο φόβο του μέλλοντος. Η πεποίθηση ότι το παρελθόν είναι κάτι εξαιρετικά πολύτιμο και άρα η διάσωσή του επιβεβλημένη κυριαρχεί έως και σήμερα (Lowenthal, 1998: 1-2).

Για τον Verri (Απρίλιος 1985: 67-68) το ζήτημα της αντιμετώπισης της πολιτιστικής κληρονομιάς στον πόλεμο κατά τους αρχαίους χρόνους έως και τα μέσα περίπου του 19^{ου} αιώνα δεν είναι μια εύκολη υπόθεση, γιατί είναι εξαιρετικά δύσκολο να ελεγχθεί η αξιοπιστία των πηγών από όπου μπορεί κανείς να αντλήσει τα σχετικά δεδομένα. Είναι, όμως, βέβαιο ότι καθ' όλη τη μακρά αυτή χρονική περίοδο κατά τη διεξαγωγή του πολέμου επικρατούσαν δύο βασικές αρχές. Σύμφωνα με την πρώτη ο

πόλεμος δεν είχε ως σκοπό την κατατρόπωση μόνο των στρατιωτικών δυνάμεων για την επικράτηση της μίας μαχόμενης πλευράς επί της άλλης, αλλά την εξόντωση του εχθρικού λαού στο σύνολό του, ενώ σύμφωνα με τη δεύτερη η άσκηση βίας δεν υπόκειται σε κανένα απολύτως περιορισμό και ήταν ανεξέλεγκτη.

Στην αρχαία Ελλάδα και στη Ρώμη οι συγκρούσεις αποσκοπούσαν στον ολοκληρωτικό αφανισμό των αντιπάλων. Το 416 π.Χ. η Αθήνα επιτέθηκε στη Μήλο, ώστε οι Μήλιοι να εξαναγκαστούν να προσχωρήσουν στην Αθηναϊκή Συμμαχία. Η έκκληση των Μηλίων να μην προσχωρήσουν στην Αθηναϊκή Συμμαχία, αλλά να παραμείνουν ουδέτεροι στη διαμάχη της Αθήνας με τη Σπάρτη, είχε ως αποτέλεσμα οι Αθηναίοι να καταλάβουν το νησί και να προβούν σε μία άνευ προηγουμένου αιματοχυσία του ντόπιου πληθυσμού. Σύμφωνα με το Θουκυδίδη, τα αθηναϊκά στρατεύματα συνέλαβαν και εκτέλεσαν όλους τους ενήλικες άντρες, ενώ εξανδραπόδισαν τον πληθυσμό των γυναικών και των παιδιών. Μετά τη σφαγή και την υποδούλωση των Μηλίων, η Αθήνα αποφάσισε να στείλει Αθηναίους εποίκους στην ερημωμένη Μήλο (Walzer, 1977: 4-13).

Η λεηλασία δεν θεωρούνταν παράνομη, ενώ οι πολεμιστές αποζημιώνονταν για τη μαχητικότητά τους με λάφυρα. Ο κατακτητής γινόταν ο κύριος όλων των αγαθών της επικράτειας του κατακτημένου. Η *ratio* του ρωμαϊκού *ius praedae* ήταν η αντίληψη ότι με το ξέσπασμα του πολέμου η περιουσία των αντιμαχόμενων πλευρών καθίστατο αυτομάτως *res nullius* και η επικράτηση της μίας πλευράς της έδινε δικαίωμα απόλυτης κυριότητας επί της περιουσίας του ηττημένου (Kowalski, 2004: 31).

Ο ρωμαίος πολιτικός Κάτων ο πρεσβύτερος, αφότου επισκέφτηκε την πόλη της Καρχηδόνας, συνήθιζε να κλείνει όλες τις αγορεύσεις του ενώπιον της Συγκλήτου αναφωνώντας ότι η Καρχηδόνα πρέπει να καταστραφεί. Το 146 π.Χ. όταν οι Ρωμαίοι κατέλαβαν την Καρχηδόνα κατέστρεψαν τους ναούς, τα τείχη και τα σπίτια της πόλης κι έπειτα έκαψαν ολοσχερώς ότι είχε απομείνει. Η Καρχηδόνα δεν αναγεννήθηκε ποτέ από τις στάχτες της (Bevan, 2006: 18-19). Στους κατοπινούς χρόνους το όνομά της έγινε συνώνυμο της ιστορικής λήθης. Στον πίνακα του αμερικανού ζωγράφου Thomas Cole, *The Course of Empire: Desolation* (1836), απεικονίζεται πιθανόν η Καρχηδόνα μετά την καταστροφή της. Η βλάβση έχει καλύψει σχεδόν τα πάντα και την προηγούμενη ανθρώπινη παρουσία μαρτυρούν μόνο ερείπια (Wallach, 2014: 378).

Εικόνα 1 Ο πίνακας *The Course of Empire: Desolation* (Η πορεία της Αυτοκρατορίας: Ερήμωση) φιλοτεχνήθηκε το 1836 από τον αμερικανό ζωγράφο Thomas Cole και είναι ο πέμπτος πίνακας μίας σειράς πινάκων ζωγραφικής που έχουν ως κύριο θέμα τους την άνοδο και την πτώση των πολιτισμών.

Φαίνεται, ωστόσο, ότι είχε σε κάποιο βαθμό διαμορφωθεί ένας εθιμικός κανόνας δικαίου σύμφωνα με τον οποίο οι ιεροί χώροι και οι ναοί έπρεπε να μην καταστρέφονται κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων. Ο έλληνας ιστορικός Πολύβιος γράφει ότι ο νικητής του πολέμου δύναται να καταστρέψει τα φρούρια, τα οχυρά, τις πόλεις και τα πλοία του εχθρού, αλλά το να επιδοθεί στην καταστροφή των ναών, των αγαλμάτων και των λατρευτικών αντικειμένων αποτελεί το δίχως άλλο πράξη καθαρής τρέλας. Ο σεβασμός στους ιερούς χώρους και στους ναούς συνδέονταν αποκλειστικά με τον θρησκευτικό τους χαρακτήρα και σε καμία περίπτωση δεν ενδιέφερε η αισθητική ή ιστορική τους αξία. Τις περισσότερες φορές, όμως, ο εθιμικός αυτός κανόνας παραβιαζόταν από τα εμπλεκόμενα στη σύγκρουση μέρη, ενώ δεν λείπουν και οι αναφορές σε περιπτώσεις στις οποίες η ίδια η παραβίαση του κανόνα γινόταν αφορμή για το ξέσπασμα νέων συγκρούσεων και την καταστροφή ιερών χώρων και ναών (Toman, 1996: 4).

Οι πρακτικές της καταστροφής και της λεηλασίας των πολιτιστικών αγαθών στον πόλεμο εξακολούθησαν να είναι ευρέως διαδεδομένες και κατά τα μεσαιωνικά χρόνια. Μάλιστα, κατά τη διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων η αρπαγή των λαφύρων γινόταν από μία εντεταλμένη προς τούτο ομάδα ατόμων, έτσι ώστε οι

στρατιώτες να παραμένουν απερίσπαστοι στην μάχη. Στο *Στρατηγικόν*, ένα έργο του οποίου η σύνταξη αποδίδεται στον βυζαντινό αυτοκράτορα Μαυρίκιο, επιχειρείται μεταξύ άλλων μια κωδικοποίηση των κανόνων συμπεριφοράς στον πόλεμο. Οι συμβουλές που περιλαμβάνονται στο εγχειρίδιο αυτό καλύπτουν όλα τα ζητήματα, πρακτικά και ηθικά, με τα οποία είναι πιθανό να έρθει αντιμέτωπος ένας στρατιωτικός. Σύμφωνα με τις προβλέψεις του εγχειριδίου, το ένα έκτο του συνόλου των λαφύρων έπρεπε να αποδίδεται στον αυτοκράτορα, ενώ τα υπόλοιπα λάφυρα έπρεπε να μοιράζονται ισομερώς σε όλους τους πολεμιστές ανεξαρτήτως της ιεραρχικής τους κατάταξης (Κεκαυμένος, 1993: 14-15).

Στη Σύνοδο του Σαρού (989 μ.Χ.) αποφασίστηκε από τους εκπροσώπους της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας να αφορίζονται οι πιστοί εκείνοι που εισβάλλουν και βιαιοπραγούν σε εκκλησίες ή τις ληστεύουν, αυτοί που ληστεύουν τους φτωχούς και αυτοί που επιτίθενται σε άοπλους κληρικούς (Cowdrey, 1970: 44). Το λεγόμενο «Κίνημα της Ειρήνης του Θεού» (Paix de Dieu) διαδέχτηκε το «Κίνημα της Ανακωχής του Θεού» (Treve de Dieu), σύμφωνα με το οποίο απαγορεύονται οι εχθροπραξίες ορισμένες περιόδους του έτους και για το υπόλοιπο διάστημα ορισμένες μέρες της εβδομάδας (Thatcher & McNeal, 1905: 417-18). Παρ' όλα αυτά, οι προσπάθειες της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας να θέσει ένα σύνολο κανόνων, η εφαρμογή των οποίων θα εξασφάλιζε την κοινωνική ειρήνη και ευημερία και θα περιόριζε τις καταστροφικές συνέπειες των συγκρούσεων και των βιαιοπραγιών, δεν βρήκαν πρόσφορο έδαφος.

Η Δ' Σταυροφορία έληξε με την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204, οπότε και σημειώθηκαν εκτεταμένες καταστροφές και λεηλασίες (Angold, 2006:32). Ο Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουίνος, σταυροφόρος και συγγραφέας του *Χρονικού* της Δ' Σταυροφορίας, αναφέρει στο έργο του ότι από την εποχή της δημιουργίας του κόσμου ποτέ και σε καμία πόλη δεν κατακτήθηκαν τόσα λάφυρα (Ville-Hardouin, 1870: 147). Οι δυνάμεις των σταυροφόρων επιδόθηκαν στην αρπαγή των θησαυρών της πόλης, αφού προηγουμένως τη διαίρεσαν για το σκοπό αυτό σε τομείς. Έτσι, οι Βενετοί λεηλάτησαν την Αγία Σοφία και απέσπασαν από τον Ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης τέσσερα ορειχάλκινα άλογα κολοσσιαίου μεγέθους, τα οποία μετέφεραν στη Βενετία (Lester, 2017: 97). Ένα αραβικό χρονικό του 13^{ου} αιώνα αναφέρει ότι ένας σημαντικός αριθμός μαρμάρινων γλυπτών που αποσπάστηκαν από τις εκκλησίες από τους Βενετούς μεταφέρθηκαν στην Αίγυπτο και στη Συρία και κατέληξαν να κοσμούν το παλάτι του κυβερνήτη της Βηρυττού, ανιψιού του Σαλαδίνου (Barry, 2010: 24).

Εικόνα 2 *Triumphal Quadriga* (Τέθριππο Θριάμβου), Βασιλική του Αγίου Μάρκου, Βενετία

Μεταξύ του 9ου και του 15ου αιώνα οι μισθοφορικές εταιρείες ήταν διαβόητες σε ολόκληρη την Ευρώπη. Κατά τη διάρκεια του Εκατονταετούς Πολέμου (1354-1453) προσέλκυαν στους κόλπους τους κάθε είδους τυχοδιώκτες, οι οποίοι, προκειμένου να κερδίσουν περισσότερα χρήματα, επιδίδονταν σε λεηλασίες. Οι μισθοφορικές εταιρείες είχαν σκοπό να συγκεντρώνουν και να διαμοιράζουν τα λάφυρα που αποκτούσαν οι μισθοφόροι στο πεδίο της μάχης για να αποφεύγονται έτσι οι μεταξύ τους διαμάχες. Αν τυχόν προέκυπταν αμφισβητήσεις κατά το διαμοιρασμό, επιλύονταν από αρμόδιους προς τούτο δικαστές. Οι μισθοφόροι δεν διέκριναν τα πολιτιστικά αγαθά από τα υπόλοιπα. Αυτό που αποκλειστικά τους ενδιέφερε ήταν το βάρος τους σε χρυσό και ασήμι και τα χρήματα που μπορούσαν να αποκτήσουν από την πώληση των αντικειμένων αυτών. Η καλλιτεχνική αξία των έργων τέχνης άρχισε να λαμβάνεται υπόψη μόνο όταν τα πολιτιστικά αγαθά ήρθαν στην κατοχή των μοναρχών, που τα τοποθέτησαν στις συλλογές τους (Verri, Απρίλιος 1985: 78).

Ένα από τα πιο σημαντικά ζητήματα κατά τις διαπραγματεύσεις για την παράδοση μιας πόλης ήταν ο προσδιορισμός του ακριβούς χρόνου της παράδοσης. Πριν από την παράδοση οι πολιορκητές συνήθιζαν να ξεκουράζονται για να ανακτήσουν δυνάμεις και έτσι οι πολιορκημένοι έβρισκαν χρόνο να κρύψουν τους

θησαυρούς της πόλης. Η πόλη που επρόκειτο να λεηλατηθεί διαιρούνταν σε τομείς, οι οποίοι εκχωρούνταν στις διάφορες μισθοφορικές εταιρείες. Συνήθως οριζόταν μια περίοδος κατά την οποία λάμβαναν χώρα οι λεηλασίες. Στο τέλος της περιόδου αυτής ο διοικητής εισερχόταν στην πόλη μαζί με τα στρατεύματά του για να αποκαταστήσει την τάξη (Verri, Απρίλιος 1985: 79).

Το κίνημα της Αναγέννησης επηρέασε βαθύτατα τη σκέψη των στοχαστών και των νομομαθών που έζησαν και έγραψαν το έργο τους στη διάρκεια του 16ου και 17ου αιώνα και θεωρούνται σήμερα ως θεμελιωτές του δικαίου του πολέμου. Στις απόψεις τους αποτυπώνεται με ξεκάθαρο τρόπο μια μετατόπιση ως προς τη νομιμότητα της καταστρεπτικής βίας στον πόλεμο και στην αρπαγή λαφύρων (Ehlert, 2014:16).

Στο έργο του *Querela Pacis*, ο Desiderius Erasmus υποστηρίζει ότι ένας μόνο τρόπος υπάρχει για να επικρατήσει ειρήνη και αυτός δεν είναι οι συμμαχίες που εξασφαλίζουν οι βασιλικοί γάμοι, αλλά η καθαρότητα της ανθρώπινης καρδιάς. Ο Erasmus θεωρεί ότι είναι σοφότερο και προτιμότερο για έναν βασιλιά να θελήσει να βελτιώσει τη ζωή των υπηκόων του, παρά να επιζητά να επεκτείνει την επικράτειά του, αφού η ειρήνη αξίζει πολύ περισσότερο από το θρίαμβο του πολέμου. Ο Πάπας και οι Επίσκοποι ως σοφοί και συνετοί δύνανται να ασκούν διαιτησία και να επιλύουν τις διαφορές ανάμεσα στους χριστιανούς, έτσι ώστε να αποφεύγεται ο πόλεμος. Οι κληρικοί θα πρέπει να πάψουν να αναλώνονται σε ανούσιες παρελάσεις και να αρνούνται τη χριστιανική ταφή αυτών που χάνουν τη ζωή τους πολεμώντας στο πεδίο της μάχης. Όλοι οι άνθρωποι, ακόμα και αυτοί που δεν ασπάζονται τη χριστιανική πίστη, ανήκουν στην ανθρώπινη φυλή και για το λόγο αυτό είναι μεταξύ τους αδέρφια. Επομένως, κανείς και για κανένα λόγο δεν θα έπρεπε να βλάπτει τον αδερφό του και οι ηγέτες επιβάλλεται να σταματήσουν την προπαγάνδα και να αφήσουν τους ανθρώπους να ζήσουν με ειρήνη, αφού κανένας άνθρωπος δεν μπορεί να είναι φυσικός εχθρός ενός άλλου ανθρώπου, όπως συχνά ισχυρίζονται (Bainton, 1951: 35-36).

Ο Hugo Grotius στο έργο του *De Jure Belli ac Pacis Libri Tres* υποστηρίζει ότι είναι αναγκαίο να θεσπιστούν κοινοί κανόνες που θα διέπουν τη συμπεριφορά των ανθρώπων στον πόλεμο, γιατί οι άνθρωποι είναι άνθρωποι και όχι άγρια θηρία. Ο Grotius αναφέρει ότι αυτό το οποίο μπορεί να παρατηρήσει κανείς στο χριστιανικό κόσμο είναι η διαρραγή κάθε ηθικού φραγμού στον πόλεμο. Υποστηρίζει ότι ακόμα και οι βάρβαρες φυλές θα αισθάνονταν ντροπή για τα όσα οι χριστιανοί κάνουν ο ένας στον άλλο. Οι άνθρωποι καταφεύγουν στα όπλα για ασήμαντες αιτίες ή ακόμη και χωρίς να υφίσταται καμία απολύτως αιτία. Όταν ξεσπάει ο πόλεμος παύει να γίνεται

σεβαστό το δίκαιο και δεν τηρούνται οι προσταγές της ηθικής. Επικρατεί το απόλυτο χάος και είναι σα να δίνεται ένα γενικό παράγγελμα για τη διάπραξη κάθε είδους εγκλήματος (Scott, 1925: 462). Ο Grotius, ωστόσο, δεν θεωρεί παράνομη την απόκτηση της περιουσίας του εχθρού, αλλά θέτει κανόνες αναφορικά με τον τρόπο οικειοποίησης της περιουσίας αυτής και εισάγει ένα κανονιστικό πλαίσιο που περιορίζει τις καταστροφές των αγαθών που ανήκουν στον αντίπαλο (Grotius, 2005: 1314-1317).

Ο Vattel στο έργο του *Le Droit des gens* υποστηρίζει ότι ουδέποτε θα πρέπει να καταστρέφονται σε καιρό πολέμου τα κτίρια και τα αντικείμενα εκείνα που είναι εξαιρετικής αισθητικής, αφού αποτελούν συνεισφορά στην ανθρωπότητα και με κανένα τρόπο η καταστροφή τους δεν ενδυναμώνει αυτόν που τα καταστρέφει. Για τον Vattel όχι μόνο δεν κερδίζει κάτι αυτός που επιδίδεται σε τέτοιες καταστροφές, αλλά επί της ουσίας γίνεται με τις πράξεις του εχθρός της ίδιας της ανθρωπότητας. Αναγνωρίζει, όμως, ότι κανείς μπορεί να προβεί σε μια καταστροφική ενέργεια σε βάρος των πολιτιστικών αγαθών του εχθρού, αν η ενέργεια αυτή είναι απαραίτητη για λόγους στρατιωτικής αναγκαιότητας και πιθανόν επηρεάζει την έκβαση του πολέμου. Ακόμα, αναγνωρίζει ότι ο βασιλιάς μιας χώρας μπορεί να καταστρέψει τους θησαυρούς της χώρας αυτής, αν το απαιτούν οι περιστάσεις του πολέμου (Vattel, 2008: 364-369).

Οι συγκρούσεις που ξέσπασαν στη Γαλλία μεταξύ των Βασιλοφρόνων και των Δημοκρατικών το Μάρτιο του 1793 μετά την εκτέλεση του Βασιλιά Λουδοβίκου ΙΣΤ΄ είχαν ως αποτέλεσμα εκτεταμένες καταστροφές και λεηλασίες, εξαιτίας του φανατισμού που διακατείχε τις αντιπαρατιθέμενες πλευρές. Η επαναστατική κυβέρνηση διέταξε τους *sans-culottes* να καταστρέψουν τα είκοσι οκτώ αγάλματα της Στοάς των Βασιλέων της Ιουδαίας και του Ισραήλ στην πρόσοψη της Παναγίας των Παρισίων θεωρώντας ότι αναπαριστούσαν όχι τους βασιλείς της Ιουδαίας και του Ισραήλ, αλλά αυτούς της Γαλλίας. Ένα πολύ ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι τα αγάλματα αποκεφαλίστηκαν, όπως ακριβώς και οι εχθροί της επανάστασης σα να ήταν έμψυχα όντα (Doquang, 2018:147).

Ο Ναπολέων εξασφάλιζε τους πόρους για τις εκστρατείες του από την αρπαγή λαφύρων, ενώ επιδόθηκε με περισσό ζήλο στη συγκέντρωση θησαυρών από την Αίγυπτο, την Ιταλία, την Ισπανία και τη Γερμανία στη Γαλλία, ώστε να τονώσει το κύρος του καθεστώτος του. Μετά την κατάληψη της Βενετίας το 1797, για παράδειγμα, μετέφερε στο Λούβρο τον πίνακα του Βερονέζε, *Ο γάμος στην Κανά* (1563), του οποίου οι διαστάσεις (ύψος 6,77 μ. και πλάτος 9,94 μ.) και το βάρος καθιστούν το όλο

εγχείρημα της μεταφοράς εξαιρετικά εντυπωσιακό. Όταν το 1810 αποφάσισε να παντρευτεί τη Μαρία Λουίζα της Αυστρίας διέταξε, εφόσον ο πίνακας δεν μπορεί να μετακινηθεί, να καεί. Ωστόσο, ο πίνακας σώθηκε και σήμερα φιλοξενείται στο Μουσείο του Λούβρου (Lindsay, 2014: 22).

Εικόνα 3 *Les Noces de Cana* (Ο γάμος στην Κανά), Paolo Veronese, 1563, Μουσείο του Λούβρου

Στις συμφωνίες ειρήνης που σύναπτε ο Ναπολέων με τους ηττημένους ένας από τους όρους ήταν και η παράδοση συγκεκριμένων έργων τέχνης, καθώς και η ανάληψη του κόστους της μεταφοράς τους στη Γαλλία. Μετά την ήττα του Ναπολέοντα πολλά έργα τέχνης επιστράφηκαν στους λαούς στους οποίους ανήκαν. Η επιστροφή αυτών των έργων τέχνης σηματοδότησε μια στροφή στην κρατούσα έως τότε αντίληψη ότι τα λάφυρα ανήκουν στο νικητή (Cunning, 2003: 213).

Στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, στις 24 Απριλίου 1863 και ενόσω μαινόταν ο Αμερικανικός Εμφύλιος Πόλεμος (1861-1865) ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, Αβραάμ Λίνκολν, υπέγραψε τον *Κώδικα Lieber*. Ο *Κώδικας Lieber* ήταν ένα σύνολο οδηγιών σύμφωνα με τις οποίες θα έπρεπε να συμπεριφέρονται οι στρατιώτες στον πόλεμο και για την πλειονότητα των μελετητών αποτελεί την πρώτη προσπάθεια κωδικοποίησης κανόνων του δικαίου του πολέμου. Ο *Κώδικας*

περιλάμβανε και κανόνες για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Την υπογραφή του *Κώδικα Lieber* ακολούθησε στις 27 Αυγούστου 1874 η *Διακήρυξη των Βρυξελλών για τους νόμους και τα έθιμα του πολέμου* (Carnahan, 1998: 214-215).

Μετά την υπογραφή της *Διακήρυξης των Βρυξελλών*, το Ινστιτούτο Διεθνούς Δικαίου συγκρότησε μια επιτροπή και της ανέθεσε να μελετήσει σε βάθος το περιεχόμενο της *Διακήρυξης*, να προτείνει βελτιώσεις και να επισημάνει τυχόν παραλείψεις και αδυναμίες. Οι εργασίες της επιτροπής επιστεγάστηκαν από επιτυχία. Είχαν ως αποτέλεσμα την υιοθέτηση το 1880 του *Κώδικα της Οξφόρδης* (Oxford Manual of the Laws and Customs of War). Στον *Κώδικα της Οξφόρδης* περιλαμβάνονται όλα σχεδόν τα άρθρα της *Διακήρυξης των Βρυξελλών* και του *Κώδικα Lieber*. Αναφορικά με την καταστροφή των πολιτιστικών αγαθών, στο άρθρο 32 του *Κώδικα της Οξφόρδης* εισάγεται γενική απαγόρευση καταστροφής της ιδιωτικής και της δημόσιας περιουσίας. Ο κανόνας αυτός μπορεί να καμφθεί αποκλειστικά και μόνο σε περιπτώσεις που κάτι τέτοιο επιβάλλεται για λόγους στρατιωτικής αναγκαιότητας. Στο άρθρο 34 του *Κώδικα της Οξφόρδης* επαναλαμβάνεται το άρθρο 35 του *Κώδικα Lieber* και ορίζεται ότι αυτοί οι οποίοι είναι κύριοι των πολιτιστικών αγαθών υποχρεούνται να τα προστατεύουν από κάθε είδους καταστροφή. Επιπρόσθετα, αυτοί οι οποίοι παραβιάζουν τους κανόνες που προβλέπονται στον *Κώδικα* είναι υπόλογοι για την παραβίαση αυτή ενώπιον των αρχών του κράτους όπου βρίσκονται τα πολιτιστικά αγαθά με βάση το εκάστοτε εθνικό ποινικό δίκαιο. Ο *Κώδικας της Οξφόρδης* και η *Διακήρυξη των Βρυξελλών* μπορεί να μην ήταν δεσμευτικά νομικά κείμενα, αλλά είχαν διακηρυκτικό και συμβουλευτικό χαρακτήρα και επηρέασαν βαθύτατα τις δύο Διασκέψεις Ειρήνης που έλαβαν χώρα στη Χάγη το 1899 και το 1907. Υπήρξαν τα θεμέλια πάνω στα οποία αυτές στηρίχτηκαν (Schindler & Toman, 1981: 25).

Η *Σύμβαση της Χάγης* του 1899 υπήρξε καθοριστική για την ανάπτυξη του θεσμικού και νομικού πλαισίου προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στο άρθρο 27 της Σύμβασης υιοθετούνται οι προβλέψεις του άρθρου 17 της *Διακήρυξης των Βρυξελλών*. Έτσι, ορίζεται ότι τα μέρη μιας ένοπλης σύρραξης θα πρέπει να επισημαίνουν την παρουσία προστατευόμενων αρχιτεκτονημάτων επί του εδάφους τους, τοποθετώντας επί των αρχιτεκτονημάτων αυτών ορατά διακριτικά γνωρίσματα. Το άρθρο 27 της *Σύμβασης της Χάγης* του 1907 ορίζει ότι θα πρέπει να αποφεύγεται, στο μέτρο του δυνατού, η καταστροφή των ιστορικών μνημείων κατά τη διάρκεια των πολιορκιών ή των βομβαρδισμών. Σε καμία, ωστόσο, από τις Συμβάσεις της Χάγης δεν

υιοθετείται ένα συγκεκριμένο έμβλημα προστασίας. Η επιλογή του εμβλήματος αφέθηκε στις εκάστοτε αρμόδιες εθνικές αρχές (Kalshoven, 2005: 62). Οι Συμβάσεις της Χάγης του 1899 και του 1907 απέκτησαν εξαιρετικά μεγάλη σημασία μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όταν οι διατάξεις τους εφαρμόστηκαν στις Δίκες της Νυρεμβέργης, επειδή θεωρήθηκε από τους δικαστές ότι σε αυτές αποτυπώνονταν κανόνες εθιμικού δικαίου που δέσμευαν όλα τα κράτη, ακόμα και αν αυτά δεν είχαν υπογράψει τις εν λόγω Συμβάσεις (Schipper & Frank, 2013: 15).

Το 1922, λίγο μετά το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, συνήλθε στη Χάγη μία διεθνής επιτροπή εμπειρογνομόνων, η οποία κατήρτισε ένα κείμενο αναφορικά με τους κανόνες που θα έπρεπε να ισχύουν στις εναέριες πολεμικές επιχειρήσεις. Το *Σχέδιο Κανόνων της Χάγης σχετικά με τον Αεροπορικό Πόλεμο* (1923), αν και δεν απέκτησε ποτέ δεσμευτικό χαρακτήρα, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του δικαίου του πολέμου και του δικαίου για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Ως προς την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε καιρό πολέμου έχει σημασία να αναφέρει κανείς ότι στο *Σχέδιο Κανόνων της Χάγης σχετικά με τον Αεροπορικό Πόλεμο* (1923) εισάγεται για πρώτη φορά διάκριση ανάμεσα σε γενική και σε ειδική προστασία των πολιτιστικών αγαθών, ενώ ορίζεται ότι τα κράτη οφείλουν να απέχουν από τη χρήση των μνημείων και των χώρων που τα περιβάλλουν για στρατιωτικούς σκοπούς (Ronzitti, 1988: 371).

Η πρώτη σύμβαση αποκλειστικά αφιερωμένη στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε καιρό πολέμου υπογράφηκε στις 15 Απριλίου 1935 στην Ουάσιγκτον και ήταν το *Σύμφωνο για την προστασία των καλλιτεχνικών και επιστημονικών ιδρυμάτων* (1935), γνωστό και ως *Σύμφωνο Roerich* ή *Σύμφωνο της Ουάσιγκτον* (Schipper & Frank, 2013: 16). Το *Σύμφωνο* οφείλει την ονομασία του στο ρώσο ζωγράφο, φιλόσοφο και συγγραφέα Nicholas Roerich, χάρη στις πρωτοβουλίες του οποίου τέθηκε σε ισχύ. Υπογράφηκε από είκοσι ένα αμερικανικά κράτη, αλλά μόλις δέκα από αυτά την επικύρωσαν: η Βραζιλία, η Χιλή, η Κολομβία, η Κούβα, η Δομινικανή Δημοκρατία, το Ελ Σαλβαδόρ, η Γουατεμάλα, το Μεξικό, η Βενεζουέλα και οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Η Βραζιλία, η Κούβα, η Δομινικανή Δημοκρατία, η Γουατεμάλα, το Μεξικό και οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής δεσμεύονται από τις επιταγές τόσο του *Συμφώνου Roerich*, όσο και από τις επιταγές της *Σύμβασης της Χάγης* του 1954 για την οποία γίνεται αναλυτικά λόγος στο κεφάλαιο που ακολουθεί. Το *Σύμφωνο Roerich* αποτελείται από οκτώ συνολικά άρθρα και περιλαμβάνει, σε αντίθεση με τις αρκετά γενικά διατυπωμένες διατάξεις της *Σύμβασης*

της Χάγης του 1899, περισσότερο εξειδικευμένους κανόνες για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών (Schindler & Toman, 1981: 737-739). Για παράδειγμα, το *Σύμφωνο* προβλέπει ότι τα ιστορικά μνημεία, τα μουσεία, τα επιστημονικά, καλλιτεχνικά, εκπαιδευτικά και πολιτιστικά ιδρύματα θα πρέπει σε μια σύγκρουση να είναι ουδέτερα. Το καθεστώς της ουδετερότητας θα πρέπει να απολαμβάνει και το προσωπικό των ιδρυμάτων αυτών. Η ουδετερότητα του προσωπικού των ιδρυμάτων ομοιάζει με την ουδετερότητα του ιατρικού προσωπικού σε καιρό πολέμου. Μία ακόμη σημαντική πρόβλεψη του *Συμφώνου* είναι η διατήρηση της λίστας με τα προστατευόμενα μνημεία και ιδρύματα με θεματοφύλακα την Παναμερικανική Ένωση. Παρόμοιες διατάξεις υπάρχουν και στη *Σύμβαση της Χάγης* (1954) για την UNESCO. Για πρώτη φορά προβλέπεται ένα έμβλημα το οποίο θα πρέπει να φέρουν τα προστατευόμενα πολιτιστικά αγαθά. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε ολόκληρο το κείμενο του *Συμφώνου* δεν γίνεται καμία αναφορά σε εξαιρέσεις από την προστασία, ούτε ακόμα και σε περιπτώσεις που αυτό επιβάλλεται από τη στρατιωτική αναγκαιότητα. Παρ' όλ' αυτά, δεν προβλέπεται η ποινικοποίηση της καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς (Dinstein, 2010: 206).

Η πρόκληση σοβαρών ζημιών στα ιστορικά μνημεία σε πολλές από τις χώρες που συμμετείχαν στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ώθησε και ιδιωτικούς οργανισμούς να αναλάβουν πρωτοβουλίες για την ενίσχυση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών. Το 1919 η Αρχαιολογική Εταιρία της Ολλανδίας δημοσίευσε μία μελέτη σύμφωνα με τα ευρήματα της οποίας πριν το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου τα κράτη δεν έλαβαν προληπτικά μέτρα για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε καιρό πολέμου, γεγονός που είχε ως συνέπεια εκτεταμένες βλάβες και καταστροφές. Μεταξύ άλλων, η Εταιρεία επεσήμανε ότι κανένας δεν κερδίζει από την καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς, αφού αυτή ανήκει σε όλους τους ανθρώπους και όχι σε κάποια συγκεκριμένη χώρα και πρότεινε τη δημιουργία καταφυγίων για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Το έργο της Εταιρείας συνέβαλε σημαντικά στη δημιουργία ενός κώδικα αρχών για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Το 1939 το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων σύνταξε ένα σχέδιο συνθήκης για την προστασία των μνημείων και των έργων τέχνης σε καιρό πολέμου. Σύμφωνα με το σχέδιο αυτό, τα κράτη υποχρεούνται να μετακινούν τα κινητά πολιτιστικά αγαθά από τις εμπόλεμες ζώνες και να δημιουργούν καταφύγια, ώστε να τα προφυλάξουν και να τα απομακρύνουν από τους σημαντικούς στρατιωτικούς στόχους (Verri, Ιούνιος 1985: 133).

Κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι Ναζί λεηλάτησαν και κατέστρεψαν την πολιτιστική κληρονομιά των χωρών που κατάκτησαν. Αποστολή τους ήταν η δημιουργία μιας Γερμανικής Αυτοκρατορίας αποκαθαρμένης από τα ακατάλληλα έργα τέχνης και τους δημιουργούς τους. Παρά την πεποίθησή τους περί ακαταλληλότητας πολλών έργων τέχνης, οι Ναζί γνώριζαν τη μεγάλη αξία που αυτά είχαν στην αγορά. Έτσι, μεγάλος αριθμός εμπορών τέχνης σε διάφορες χώρες εκμεταλλεύτηκε τη συγκυρία και εκατοντάδες πίνακες ζωγραφικής, γλυπτά και χειρόγραφα κατέληξαν σε ιδιωτικές συλλογές ανά τον κόσμο. Όταν οι Σύμμαχοι βομβάρδισαν τη Γερμανία, όλα σχεδόν τα κλεμμένα έργα τέχνης μεταφέρθηκαν σε αποθήκες, κάστρα, εκκλησίες, αλατωρυχεία, ακόμη και σε στάβλους. Πολλές από τις κρυψώνες αυτές ανακαλύφθηκαν από τους Συμμάχους μετά τον πόλεμο και δημιουργήθηκε ένα ειδικό σώμα εμπειρογνομόνων με αποστολή του τη διάσωση και τη συντήρηση των έργων (Cunning, 2003: 217).

Συμπερασματικά, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν προβλεπόταν πάντοτε στο δίκαιο. Οι καταστροφές και οι λεηλασίες σε καιρό πολέμου για πολλούς αιώνες όχι μόνο δεν θεωρούνταν παράνομες πράξεις, αλλά αναπόσπαστο κομμάτι της πολεμικής δραστηριότητας. Η ιδέα ότι η πολιτιστική κληρονομιά χρήζει δικαιικής προστασίας εγκαθιδρύθηκε σταδιακά και δε μπορεί να ιδωθεί ξέχωρα από την αλλαγή της πεποίθησης ότι τα πάντα επιτρέπονται στον πόλεμο. Η υπογραφή του Κώδικα Lieber το 1863 σηματοδοτεί την απαρχή μιας περιόδου που χαρακτηρίζεται από έντονη νομοπαραγωγική δραστηριότητα όσον αφορά την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, η οποία κορυφώνεται μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου με την υπογραφή της Σύμβασης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης στη Χάγη το 1954.

Κεφάλαιο Δεύτερο

Το σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίοδο ένοπλων συρράξεων

Η ανυπολόγιστη σε έκταση καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ώθησε την UNESCO να αναλάβει την πρωτοβουλία για τη σύναψη μίας διεθνούς συνθήκης που θα διαμόρφωνε ένα θεσμικό πλαίσιο ικανό να προστατεύσει αποτελεσματικά τα πολιτιστικά αγαθά σε περίπτωση ξεσπάσματος νέων εχθροπραξιών ανάμεσα στα κράτη (Forrest, 2010: 78). Η *Σύμβαση για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης* υιοθετήθηκε στη Χάγη το 1954, τέθηκε σε ισχύ στις 7 Αυγούστου 1956 και αποτελεί την πρώτη διεθνή σύμβαση με οικουμενικό χαρακτήρα, που επικεντρώνεται αποκλειστικά στην καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίοδο ένοπλων συρράξεων (Gerstenblith, 2016: 346).

Το προστατευτικό πλαίσιο της *Σύμβασης της Χάγης* (1954) καλύπτει τα πολιτιστικά αγαθά, κινητά ή ακίνητα, όπως, για παράδειγμα, τα μνημεία της αρχιτεκτονικής, της τέχνης ή της ιστορίας, τις αρχαιολογικές τοποθεσίες, τα οικοδομικά σύνολα που παρουσιάζουν μεγάλο ιστορικό ή αρχαιολογικό ενδιαφέρον, τα χειρόγραφα, τα έργα τέχνης και τα βιβλία, ανεξαρτήτως της προέλευσής τους ή του ιδιοκτησιακού τους καθεστώτος. Στο προστατευτικό πλαίσιο της *Σύμβασης* εμπίπτουν και οι χώροι όπου φυλάσσονται τα πολιτιστικά αγαθά, όπως είναι τα μουσεία, οι βιβλιοθήκες, τα αρχεία, καθώς και τα ειδικά διαμορφωμένα για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών καταφύγια εν καιρώ πολέμου¹.

Αν και στη *Σύμβαση* δεν τίθενται περιορισμοί ως προς την προέλευση ή το ιδιοκτησιακό καθεστώς των πολιτιστικών αγαθών, προκειμένου αυτά να τύχουν προστασίας θα πρέπει να παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον για την πολιτιστική κληρονομιά των λαών και όχι μόνο για το λαό του κράτους προέλευσής τους. (Gerstenblith, 2016: 348). Αυτό, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι στο προστατευτικό πλαίσιο της *Σύμβασης* εμπίπτουν μόνο τα πολιτιστικά αγαθά εκείνα που η φήμη τους εκτείνεται σε όλο τον κόσμο, όπως είναι, για παράδειγμα, το Τατζ Μαχάλ, η Μόνα Λίζα, το Κολοσσαίο ή η Γκουέρνικα του Πάμπλο Πικάσο. Και αυτό γιατί, όπως επισημαίνεται

¹ Άρθρο 1 της Σύμβασης της Χάγης (1954).

και στο Προοίμιο της *Σύμβασης*, η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς ενός λαού δεν ζημιώνει μόνο τον λαό αυτό, αλλά ολόκληρη την ανθρωπότητα, αφού κάθε λαός συνεισφέρει στον παγκόσμιο πολιτισμό. Έτσι, γίνεται δεκτό ότι η *Σύμβαση* τυγχάνει εφαρμογής επί όλων εκείνων των πολιτιστικών αγαθών επί του εδάφους των συμβαλλομένων κρατών που θεωρούνται προστατευτέα σύμφωνα με τον εθνικό νομοθέτη, επειδή παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον για την πολιτιστική κληρονομιά των λαών (O'Keefe, 1999: 36).

Η *Σύμβαση* εγκαθιδρύει ένα καθεστώς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών που τυγχάνει εφαρμογής επί όλων των πολιτιστικών αγαθών που εμπίπτουν στον ορισμό του άρθρου 1 και ως εκ τούτου μπορεί να χαρακτηριστεί γενικό και ένα καθεστώς προστασίας που τυγχάνει εφαρμογής επί συγκεκριμένων κατηγοριών πολιτιστικών αγαθών και ως εκ τούτου μπορεί να χαρακτηριστεί ειδικό (O'Keefe, Péron, Musayev, & Ferrari, 2016: 3).

Όλα τα κράτη που είναι μέρη της *Σύμβασης* οφείλουν καταρχήν να διαφυλάττουν και να σέβονται τα πολιτιστικά αγαθά². Πιο συγκεκριμένα, τα κράτη μέρη δεσμεύονται να λαμβάνουν σε καιρό ειρήνης όλα εκείνα τα μέτρα που κρίνονται απαραίτητα για την προστασία σε καιρό πολέμου των πολιτιστικών αγαθών που βρίσκονται εντός της επικράτειάς τους³.

Σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 1 της *Σύμβασης* τα κράτη μέρη υποχρεούνται να σέβονται τα πολιτιστικά αγαθά που βρίσκονται εντός της επικράτειας τους, καθώς και τα πολιτιστικά αγαθά που βρίσκονται επί του εδάφους των λοιπών κρατών μερών της *Σύμβασης*, απαγορεύοντας τη χρησιμοποίηση των εν λόγω αγαθών, όπως και των εγκαταστάσεων προστασίας τους και των χώρων που βρίσκονται σε άμεση γειτνίαση προς αυτά, για σκοπούς οι οποίοι θα μπορούσαν να τα εκθέσουν σε κίνδυνο μερικής ή ολικής καταστροφής σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης και να απέχουν από οποιαδήποτε εχθρική πράξη που στρέφεται κατά αυτών. Η αυστηρότητα του κανόνα αυτού κάμπτεται από την εξαίρεση που εισάγεται στην επόμενη παράγραφο του άρθρου. Όταν η στρατιωτική αναγκαιότητα το επιτάσσει κατά τρόπο αδήριτο, τότε τα κράτη μέρη δύνανται να μη λάβουν υπόψη τους τις επιταγές της παραγράφου 1⁴. Αναμφισβήτητα, μια τέτοια εξαίρεση αποδυναμώνει σημαντικά τους κανόνες προστασίας των πολιτιστικών αγαθών της *Σύμβασης*, αφού επαφίεται στη διακριτική

² Άρθρο 2 της *Σύμβασης* της Χάγης (1954).

³ Άρθρο 3 της *Σύμβασης* της Χάγης (1954).

⁴ Άρθρο 4 παρ. 2 της *Σύμβασης* της Χάγης (1954).

ευχέρεια του κάθε κράτους-μέρους να αποφασίσει αν συντρέχει ή όχι στρατιωτική αναγκαιότητα, ενώ σε πολλές περιπτώσεις τα κράτη-μέρη επικαλούνται την εξαίρεση αυτή για να δικαιολογήσουν την καταστροφή πολιτιστικών αγαθών και να αποσείσουν κάθε μορφή ευθύνης που τους αναλογεί (Techera, 2007: 9).

Σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 2 της *Σύμβασης*, τα κράτη-μέρη οφείλουν να απαγορεύσουν, να αποτρέψουν και εάν είναι ανάγκη να παύσουν κάθε πράξη κλοπής, λεηλασίας, υπεξαίρεσης ή βανδαλισμού των πολιτιστικών αγαθών επί του εδάφους τους, ενώ θα απαγορεύουν την επίταξη κινητών αγαθών που βρίσκονται επί του εδάφους άλλων κρατών μερών της *Σύμβασης*. Οι λεηλασίες και οι βανδαλισμοί των θησαυρών του Εθνικού Μουσείου του Ιράκ στη Βαγδάτη τον Απρίλιο του 2003 στάθηκαν η αφορμή να βρεθεί στο επίκεντρο της συζήτησης η ερμηνεία του παραπάνω κανόνα δικαίου (Youkhanna, 2010: 2).

Εικόνα 4 Στη φωτογραφία του Mario Tama απεικονίζεται ο Mushin Hasan, αναπληρωτής διευθυντής του Εθνικού Μουσείου του Ιράκ στη Βαγδάτη, στις 13 Απριλίου 2003 καθισμένος ανάμεσα σε κατεστραμμένες αρχαιότητες.

Για την Gerstenblith (2006: 308-311) οι αμερικανικές στρατιωτικές δυνάμεις όφειλαν να απέχουν από τις λεηλασίες και τους βανδαλισμούς των θησαυρών, αλλά σε καμία περίπτωση δεν υποχρεούνταν να τις αποτρέψουν. Για τον O'Keefe (2010: 363) προκύπτει υποχρέωση απαγόρευσης, αποτροπής και σε περίπτωση ανάγκης παύσης των λεηλασιών και των βανδαλισμών των πολιτιστικών αγαθών ανεξαρτήτως της ταυτότητας των δρώντων. Σύμφωνα με το ερμηνευτικό σχήμα που ασπάζεται ο

Ο'Keefe οι αμερικανικές στρατιωτικές δυνάμεις είχαν υποχρέωση να προστατεύσουν το Εθνικό Μουσείο του Ιράκ και τα πολιτιστικά αγαθά που φυλάσσονταν και εκτίθεντο σε αυτό. Στο στρατιωτικό εγχειρίδιο⁵ που εκδόθηκε υπό την αιγίδα της UNESCO το 2016 αναφέρεται ότι οι στρατιωτικοί διοικητές θα πρέπει να πείσουν τους υφιστάμενούς τους ότι η αποτροπή και σε περίπτωση ανάγκης η παύση των κλοπών, της λεηλασίας και των βανδαλισμών της πολιτιστικής κληρονομιάς από οργανωμένες εγκληματικές ομάδες είναι κρίσιμη για την επιτυχή έκβαση μιας στρατιωτικής επιχείρησης. Η παράνομη πώληση των πολιτιστικών αγαθών είναι μία από τις κύριες πηγές εισοδήματος των μη κρατικών ένοπλων ομάδων και των τρομοκρατικών οργανώσεων, ενώ η καταστροφή των πολιτιστικών αγαθών μπορεί να εντείνει τα εχθρικά συναισθήματα των αντιμαχόμενων πλευρών και να παρατείνει τη διάρκεια μιας ένοπλης σύρραξης. Για τους λόγους αυτούς, το στρατιωτικό προσωπικό οφείλει να αντιμετωπίζει τέτοιες πράξεις που στρέφονται κατά της πολιτιστικής κληρονομιάς με την δέουσα σοβαρότητα (Péron, Musayev, Ferrari, & O'Keefe, 2016: 46).

Απαγορεύεται κάθε μέτρο αντιποίνων εναντίον πολιτιστικών αγαθών, ενώ η τήρηση των κανόνων που αφορούν στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών, όπως αυτοί προβλέπονται στη *Σύμβαση*, δεν τελεί υπό την αρχή της αμοιβαιότητας. Επομένως, κάθε κράτος μέρος της *Σύμβασης* οφείλει να μην παρεκκλίνει από την πιστή εφαρμογή των διατάξεων αυτής, ακόμα και αν σε περίπτωση πολέμου κάποιο εχθρικό προς αυτό κράτος τις παραβίασε⁶.

Στο άρθρο 5 της *Σύμβασης* εισάγεται η υποχρέωση των κρατών-μερών, όταν καταλαμβάνουν εξ ολοκλήρου ή μερικώς το έδαφος άλλου Υψηλού συμβαλλόμενου Μέρους, να υποστηρίξουν τις προσπάθειες των αρμόδιων εθνικών αρχών του καταληφθέντος εδάφους προς το σκοπό της προστασίας και της διαφύλαξης των πολιτιστικών αγαθών.

Σύμφωνα με το άρθρο 7 της *Σύμβασης* τα Υψηλά συμβαλλόμενα Μέρη υποχρεούνται να εισάγουν ήδη σε καιρό ειρήνης στους στρατιωτικούς κανονισμούς ή οδηγίες ειδικές διατάξεις για την εξασφάλιση του σεβασμού της *Σύμβασης* και να εμφυσήσουν στο προσωπικό των ενόπλων δυνάμεων πνεύμα σεβασμού προς τον πολιτισμό και τα πολιτιστικά αγαθά όλων των λαών. Επιπλέον, υποχρεούνται να ετοιμάσουν ή να ιδρύσουν ήδη σε καιρό ειρήνης στο πλαίσιο των ενόπλων δυνάμεων

⁵ Protection of cultural property: Military Manual (2016), <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002466/246633e.pdf>, πρόσβαση 21 Απρ. 18.

⁶ Άρθρο 4 παρ. 4 & 5 της Σύμβασης της Χάγης (1954).

υπηρεσίες ή ειδικευμένο προσωπικό του οποίου η αποστολή θα είναι να επαγρυπνά για τον σεβασμό των πολιτιστικών αγαθών και να συνεργάζεται με τις αρχές που είναι επιφορτισμένες με τη διαφύλαξη των αγαθών αυτών.

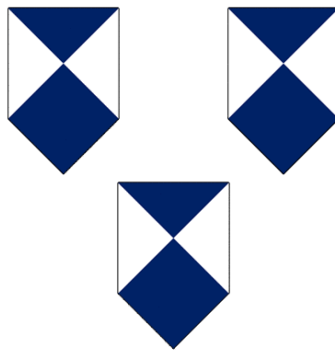
Τα άρθρα 8-14 της *Σύμβασης* είναι αφιερωμένα στο ειδικό καθεστώς προστασίας που απολαμβάνουν περιορισμένος αριθμός καταφυγίων που προορίζονται για την προστασία των κινητών πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης, κέντρα που περιέχουν μνημεία και άλλα ακίνητα πολιτιστικά αγαθά πολύ μεγάλης σπουδαιότητας. Η ειδική προστασία παραχωρείται στα πολιτιστικά αγαθά με την εγγραφή τους στον Διεθνή κατάλογο πολιτιστικών αγαθών υπό ειδική προστασία. Τα υψηλά Συμβαλλόμενα μέρη υποχρεούνται να εξασφαλίσουν ασυλία των πολιτιστικών αγαθών υπό ειδική προστασία με το να απαγορεύουν από την εγγραφή τους στο Διεθνή κατάλογο κάθε εχθροπραξία ως προς αυτά. Κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης τα υπό ειδική προστασία πολιτιστικά αγαθά πρέπει να εφοδιασθούν με ειδικό διακριτικό σήμα.

Δυστυχώς, ο αριθμός των πολιτιστικών αγαθών στα οποία παραχωρείται η ειδική προστασία, όπως αυτή προβλέπεται στη *Σύμβαση*, είναι περιορισμένος. Αυτό ίσως οφείλεται στις αυστηρές προδιαγραφές που προβλέπει η *Σύμβαση* για να ενταχθεί ένα πολιτιστικό αγαθό στον Διεθνή κατάλογο και στις πρακτικές δυσκολίες που ανακύπτουν για την εγγραφή του. Επιπρόσθετα, δεν μπορεί να παραχωρηθεί ειδική προστασία σε κτίρια μεγάλης σημασίας, όπως μουσεία ή γκαλερί τέχνης, που τυχαίνει να βρίσκονται σε αστικά κέντρα ή κοντά σε σημαντικό στρατιωτικό αντικείμενο, το οποίο αποτελεί ευαίσθητο σημείο, όπως, για παράδειγμα, σε αεροδρόμιο, ραδιοφωνικό σταθμό, ίδρυμα εργαζόμενο για την εθνική άμυνα, λιμένα, σιδηροδρομικό σταθμό σημαντικού ενδιαφέροντος ή μεγάλη συγκοινωνιακή οδό. Ως εκ τούτου, η μεγάλη πλειονότητα των πολιτιστικών αγαθών προστατεύεται μόνο από τους κανόνες του καθεστώτος της γενικής προστασίας (Techera E. J., 2007: 9).

Στο άρθρο 6 της *Σύμβασης* ορίζεται ότι τα πολιτιστικά αγαθά δύνανται να φέρουν διακριτικό σήμα ούτως ώστε να διευκολύνεται η αναγνώρισή τους. Το διακριτικό σήμα της *Σύμβασης* συνίσταται εκ μίας ασπίδος μυτερής προς τα κάτω που φέρει βαθύ κυανό και λευκό χρώμα. Το σήμα χρησιμοποιείται είτε μόνο, είτε επαναλαμβανόμενο τρεις φορές σε τριγωνική διάταξη.

Εικόνα 5 Διακριτικό Έμβλημα της Σύμβασης της Χάγης του 1954 (I)

Εικόνα 6 Διακριτικό Έμβλημα της Σύμβασης της Χάγης του 1954 (II)

Η στοχοποίηση πολιτιστικών αγαθών που φέρουν το διακριτικό σήμα της *Σύμβασης* συνιστά σοβαρή παραβίαση του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου. Είναι, όμως, πολύ πιθανό τα κράτη μέρη να είναι διστακτικά στο να τοποθετήσουν το διακριτικό σήμα της *Σύμβασης* στα πολιτιστικά αγαθά επί του εδάφους τους από φόβο ότι με τον τρόπο αυτό επιτρέπουν στον ή στους αντιπάλους τους να γνωρίσουν που ακριβώς αυτά βρίσκονται και πόσο σημαντικά είναι και έτσι να βάλουν κατά αυτών καταστρέφοντάς τα. Η επι τούτου καταστροφή των πολιτιστικών αγαθών που φέρουν το διακριτικό σήμα της *Σύμβασης* θα έχει ως αποτέλεσμα την υπονόμευση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των αντιμαχόμενων πλευρών, που πέρα από κάθε αμφιβολία αποτελεί το θεμέλιο λίθο για την εφαρμογή των διατάξεων της *Σύμβασης* (Hladik, 2004: 383).

Οι κλοπές, οι λεηλασίες, οι αρπαγές και οι συστηματικές εξαγωγές έργων τέχνης στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ώθησαν τη διεθνή κοινότητα να υιοθετήσει το *Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο* της *Σύμβασης*. Σύμφωνα με τις προβλέψεις του *Πρωτοκόλλου*, κάθε συμβαλλόμενο μέρος αναλαμβάνει να εμποδίσει

την εξαγωγή των πολιτιστικών αγαθών εκ του εδάφους το οποίο καταλαμβάνει κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης. Ακόμη, τα κράτη-μέρη αναλαμβάνουν να θέσουν υπό επιτήρηση τα πολιτιστικά αγαθά που εισάγονται στο έδαφός τους από έδαφος που τελεί υπό κατοχή, ενώ υποχρεούνται να επιστρέψουν στο τέλος των εχθροπραξιών στις αρμόδιες αρχές του εδάφους το οποίο είχε προηγουμένως καταληφθεί τα πολιτιστικά αγαθά που βρίσκονται εντός του εδάφους τους, εάν τα αγαθά αυτά εξήχθησαν παράνομα. Είναι πολύ σημαντικό ότι στο *Πρωτόκολλο* δεν τίθεται κανένα χρονικό όριο πέραν του οποίου παύει να είναι πλέον δυνατή η επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών. Επιπρόσθετα, δεν ενδιαφέρει εάν το πολιτιστικό αγαθό που εισήχθη παράνομα από μια εδαφική επικράτεια που τελεί υπό κατοχή στο έδαφος ενός κράτους-μέρους βρέθηκε ενδιάμεσα και στο έδαφος άλλων κρατών.

Οι πόλεμοι στα Βαλκάνια και τη Μέση Ανατολή κατέστησαν αναγκαία την αναθεώρηση της *Σύμβασης της Χάγης* (1954). Το 1991 ο Γενικός Γραμματέας της UNESCO ανέλαβε την πρωτοβουλία να συντάξει ένα *Δεύτερο Πρόσθετο Πρωτόκολλο* της *Σύμβασης*. Η πρωτοβουλία αυτή είχε ως στόχο την ενίσχυση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε καιρό πολέμου με την υιοθέτηση συμπληρωματικών της *Σύμβασης* κανόνων. Πιο αναλυτικά, έγιναν προσπάθειες να συγκεκριμενοποιηθεί η έννοια της στρατιωτικής αναγκαιότητας, να απλουστευτεί η εφαρμογή των διατάξεων ειδικής προστασίας των πολιτιστικών αγαθών και του συστήματος ελέγχου των παραβιάσεων των προβλέψεων της *Σύμβασης*, να αυστηροποιηθούν οι ποινές και να δημιουργηθεί ένα όργανο που θα επιτηρεί την εφαρμογή της *Σύμβασης*. Μετά από οκτώ χρόνια, το 1999, υιοθετήθηκε στη Χάγη το *Δεύτερο Πρόσθετο Πρωτόκολλο* της *Σύμβασης* (Van der Auwera, 2013: 177).

Στο *Δεύτερο Πρωτόκολλο της Σύμβασης της Χάγης* (1999) παρατηρεί κανείς αλματώδη πρόοδο ως προς τα επίπεδα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς σε καιρό πολέμου. Πρώτον, στις διατάξεις του *Πρωτοκόλλου* περιλαμβάνεται ένας περισσότερο σαφής ορισμός της έννοιας της στρατιωτικής αναγκαιότητας. Δεύτερον, εισάγεται ένα καθεστώς ενισχυμένης προστασίας για κάποια πολιτιστικά αγαθά. Σύμφωνα με το άρθρο 10 του *Πρωτοκόλλου*, ένα πολιτιστικό αγαθό μπορεί να τεθεί υπό ενισχυμένη προστασία υπό τον όρο ότι πληρεί τις ακόλουθες τρεις προϋποθέσεις: α) αποτελεί πολιτιστική κληρονομιά μεγίστης σημασίας για την ανθρωπότητα, β) προστατεύεται με επαρκή εσωτερικά νομικά και διοικητικά μέτρα που αναγνωρίζουν την εξαιρετική πολιτιστική και ιστορική αξία του και διασφαλίζουν το υψηλότερο επίπεδο προστασίας, γ) δεν χρησιμοποιείται για στρατιωτικούς σκοπούς ή για την

προφύλαξη στρατιωτικών θέσεων, και το Μέρος, υπό τον έλεγχο του οποίου τελεί, έχει προβεί σε δήλωση με την οποία επιβεβαιώνει ότι δεν θα χρησιμοποιηθεί για τέτοιους σκοπούς. Τρίτον, προβλέπονται κυρώσεις για σοβαρές παραβιάσεις των κανόνων προστασίας και καθορίζονται οι προϋποθέσεις που όταν συντρέχουν θεμελιώνεται ατομική ποινική ευθύνη για την παραβίαση των κανόνων προστασίας. Τέλος, μία ακόμη πολύ σημαντική καινοτομία είναι η συγκρότηση Επιτροπής για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης, η οποία συνεδριάζει μία φορά το χρόνο και είναι επιφορτισμένη να εποπτεύει την εφαρμογή της *Σύμβασης* και του *Δεύτερου Πρωτοκόλλου* (Desch, 1999: 71). Η αναγνώριση των πολιτιστικών αγαθών που απολαμβάνουν ενισχυμένη προστασία (άρθρο 12) διασφαλίζεται με την τοποθέτηση επί αυτών του κάτωθι διακριτικού εμβλήματος.

Εικόνα 7 Διακριτικό Έμβλημα Ενισχυμένης Προστασίας

Εκτός από τη *Σύμβαση της Χάγης* (1954) και τα *Πρόσθετα Πρωτόκολλα* αυτής, διατάξεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίοδο ένοπλων συρράξεων περιλαμβάνουν και τα Πρόσθετα Πρωτόκολλα της 8ης Ιουνίου 1977 των Συμβάσεων της Γενεύης της 12ης Αυγούστου 1949. Τα δύο αυτά Πρωτόκολλα υιοθετήθηκαν μετά τον Πόλεμο του Βιετνάμ και περιέχουν ρυθμίσεις για τις διεθνείς και μη διεθνείς ένοπλες συρράξεις αντίστοιχα. Σύμφωνα με αυτά, απαγορεύεται η διάπραξη εχθρικών πράξεων κατευθυνόμενων σε ιστορικά μνημεία, έργα τέχνης ή χώρους λατρείας που αποτελούν την πολιτιστική και πνευματική κληρονομιά των λαών, καθώς και η χρησιμοποίησή τους προς υποστήριξη στρατιωτικών επιχειρήσεων. Είναι περιοριστικό ότι τα πολιτιστικά αγαθά προστατεύονται ως περιουσιακά αγαθά και δεν αναγνωρίζεται ο ιδιαίτερος χαρακτήρας τους. Ο περιορισμός, όμως, αυτός είναι

που επέτρεψε την ευρύτατη εφαρμογή των προστατευτικών διατάξεων των Πρωτοκόλλων (Techera E. J., 2007: 10).

Ο Χατζηκωνσταντίνου (2010: 53-55) γράφει ότι:

...[Ε]ίναι γεγονός ότι οι τέσσαρες συμβάσεις της Γενεύης έχουν αποκτήσει σχεδόν οικουμενική αποδοχή, διά του τεράστιου αριθμού επικυρώσεων διά των οποίων τα κράτη έχουν δεσμευθεί για την εφαρμογή τους. Δυστυχώς, αυτό δεν είναι αληθές για άλλα κείμενα ανθρωπιστικού περιεχομένου και για τα Πρόσθετα Πρωτόκολλα (ιδίως για το II). Η Διεθνής Επιτροπή Ερυθρού Σταυρού θεωρεί ότι οι Συνθήκες της Γενεύης αποτελούν εξαιρετικό δείκτη του τι πράγματι αποτελεί Διεθνές Εθιμικό Δίκαιο, αλλά, ακόμη και για τις συνθήκες με το μεγαλύτερο αριθμό επικυρώσεων, η δημιουργία εθίμου απαιτεί τόσο την πρακτική όσο και την πεποίθηση δικαίου. [...] Οι βασικές αρχές του 1^{ου} Πρόσθετου Πρωτοκόλλου, πολλές από τις οποίες ήδη έχουν περιβληθεί τον μανδύα του Εθιμικού Δικαίου, έγιναν αποδεκτές από πολύ μεγαλύτερο αριθμό κρατών από όσο δείχνουν οι επικυρώσεις, έτσι ώστε πλείστοι εθιμικοί κανόνες να είναι σήμερα ταυτόσημοι η παρόμοιοι με συμβατικούς κανόνες. Και τα δύο Πρόσθετα Πρωτόκολλα έθεσαν σημαντικό αριθμό νέων κανόνων που θεωρούνται εθιμικοί [...].

Σύμφωνα με τις *Επικαιροποιημένες Κατευθυντήριες Γραμμές της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την προώθηση της συμμόρφωσης προς το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο (ΔΑΔ)*⁷ του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2009), «Οι κανονισμοί της Χάγης και οι περισσότερες των διατάξεων των Συμβάσεων της Γενεύης και των Πρόσθετων Πρωτοκόλλων του 1977 αναγνωρίζονται γενικά ως εθιμικό δίκαιο».

Οι συμβατικές ρυθμίσεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς υιοθετήθηκαν, με δεδομένο ότι οι κύριοι δρώντες στις ένοπλες συρράξεις είναι τα κράτη. Όμως, κατά τις τελευταίες δεκαετίες η φύση των ένοπλων συρράξεων έχει αλλάξει ριζικά. Η διεθνής κοινότητα επιχείρησε να εναρμονίσει το νομικό πλαίσιο προστασίας με την υιοθέτηση του Δεύτερου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης της Χάγης (1999), στο οποίο περιλαμβάνονται κανόνες για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περιπτώσεις μη διεθνών ένοπλων συρράξεων και προβλέπεται η ατομική ποινική ευθύνη όσων καταστρέφουν τα πολιτιστικά αγαθά. Ωστόσο, πολλά είναι τα προβλήματα που παραμένουν άλυτα και που εξακολουθούν να αφήνουν εκτεθειμένη την πολιτιστική κληρονομιά.

Πρώτον, ο ορισμός των πολιτιστικών αγαθών εξακολουθεί να μην είναι αρκετά ξεκάθαρος. Αν και στη *Σύμβαση της Χάγης* (1954) περιλαμβάνεται ένας κατάλογος των αγαθών που απολαμβάνουν προστασίας, ο κατάλογος αυτός σε καμία περίπτωση δεν είναι περιοριστικός. Μάλιστα, σε μεταγενέστερα κείμενα της UNESCO

⁷ Επικαιροποιημένες Κατευθυντήριες Γραμμές της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την προώθηση της συμμόρφωσης προς το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο (ΔΑΔ), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A52009XG1215%2801%29>.

περιλαμβάνονται διαφορετικοί ορισμοί, γεγονός που επιτείνει τη σύγχυση (Blake, 2000: 63). Η ασάφεια στον ορισμό είναι πιθανό να έχει ως συνέπεια τον αποκλεισμό κάποιων πολιτιστικών αγαθών από τις προστατευτικές διατάξεις.

Δεύτερον, η τοποθέτηση διακριτικών εμβλημάτων επί των πολιτιστικών αγαθών μπορεί, όπως αναφέρθηκε, να τα εκθέσει σε αυξημένο κίνδυνο. Τα πολιτιστικά αγαθά αποτελούν σύμβολα για τις κοινότητες που συνδέονται με αυτά και στοιχειοθετούν την ταυτότητά τους. Στις συγκρούσεις που λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό ενός κράτους οι ταυτότητες παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο. Για το λόγο αυτό, πολύ συχνά, τα πολιτιστικά αγαθά γίνονται στόχος και καταστρέφονται, προκειμένου να ασκηθεί έντονη ψυχολογική πίεση στα μέλη της κοινότητας (Van der Auwera, 2012: 50).

Τρίτον, η εγκαθίδρυση των καθεστώτων ειδικής και ενισχυμένης προστασίας μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση της γενικής προστασίας.

Τέταρτον, δεν είναι ξεκάθαρο αν το προσωπικό των ειρηνευτικών επιχειρήσεων που είναι υποχρεωμένο να απέχει από οποιαδήποτε καταστροφή, υποχρεούται και να αναλαμβάνει δράση σε περιπτώσεις καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ακόμα και στις περιπτώσεις κατά τις οποίες η καταστροφή των πολιτιστικών αγαθών είναι πιθανό να επιτείνει το χρονικό ορίζοντα μιας σύγκρουσης ή/και να εντείνει τη σφοδρότητά της, το προσωπικό των ειρηνευτικών επιχειρήσεων δεν δύναται να επέμβει αν κάτι τέτοιο δεν προβλέπεται στην εντολή (mandate) του ΟΗΕ (Van der Auwera, 2010: 7).

Το κυριότερο πρόβλημα, ωστόσο, είναι ότι σήμερα, παρά την σε ένα σημαντικό βαθμό εμπέδωση της αντίληψης του πολιτιστικού διεθνισμού⁸, η εφαρμογή ή όχι των κανόνων προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς εξακολουθεί να επαφίεται και ως εκ τούτου να εξαρτάται σχεδόν αποκλειστικά από τη βούληση των κυρίαρχων κρατών επί του εδάφους των οποίων βρίσκονται κάθε φορά τα πολιτιστικά αγαθά (Merryman, 1986: 833). Σύμφωνα με τη *Σύμβαση της Χάγης* (1954) τα κράτη είναι αυτά που αποφασίζουν σε επίπεδο εθνικής νομοθεσίας τι αποτελεί προστατευτέο πολιτιστικό

⁸ Σύμφωνα με τον Merryman, εισηγητή της αντίληψης του πολιτιστικού διεθνισμού, τα πολιτιστικά αγαθά αποτελούν κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας ανεξαρτήτως της χώρας προέλευσής τους ή του τόπου όπου βρίσκονται και της εθνικής δικαιοδοσίας στην οποία υπάγονται, αφού είναι αποτέλεσμα της διαρκούς αλληλεπίδρασης των πολιτισμών. Για το λόγο αυτό δεν ανήκουν σε ένα μόνο κράτος, αλλά στην ανθρωπότητα ως σύνολο. Για τους θιασώτες του πολιτιστικού διεθνισμού η επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στη χώρα προέλευσής τους δεν εξυπηρετεί παρά μόνο την τόνωση του εθνικού αισθήματος και έχει ως συνέπεια να πλήττονται θεσμοί που βοηθούν στην αλληλοκατανόηση των λαών, όπως αυτός του οικουμενικού μουσείου (Merryman, 1986: 852-853).

αγαθό και τι όχι. Σύμφωνα με το *Δεύτερο Πρωτόκολλο* της Σύμβασης της Χάγης (1999), η τοποθέτηση των διακριτικών εμβλημάτων, αλλά και η υπαγωγή ενός πολιτιστικού αγαθού στο καθεστώς της ειδικής ή της ενισχυμένης προστασίας εξαρτάται αποκλειστικά και μόνο από τις αποφάσεις των εθνικών αρχών. Στις συγκρούσεις κατά τις οποίες οι ταυτότητες βρίσκονται στο επίκεντρο της διαμάχης είναι αναμενόμενο η πολιτιστική κληρονομιά των μειονοτικών ομάδων να μη χαίρει της ίδιας προστασίας με αυτή της κυρίαρχης.

Παρ' όλ' αυτά, παρατηρεί κανείς ότι, αν και η ιδέα της εδαφικής κυριαρχίας, απότοκος του κρατοκεντρικού μοντέλου, είναι βαθιά ριζωμένη στο διεθνές σύστημα, διεθνείς οργανισμοί οικουμενικής εμβέλειας, όπως η UNESCO, αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες και δράσεις που στόχο έχουν να περιορίσουν τη σχετικοποίηση της εφαρμογής των κανόνων από τα κράτη. Η UNESCO είναι επιφορτισμένη με την εγκαθίδρυση μηχανισμών ελέγχου της εφαρμογής των κανόνων της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων. Κάποιοι υποστηρίζουν ότι ίσως ήρθε η ώρα για την υιοθέτηση από μέρους της διεθνούς κοινότητας μιας νέας σύμβασης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίοδο ένοπλων συρράξεων που θα λαμβάνει υπόψη όλες τις αλλαγές που έχουν επέλθει στο διεθνές τοπίο από το τέλος του ψυχρού πολέμου έως τις μέρες μας. Για άλλους η λύση δεν βρίσκεται στην υιοθέτηση ενός νέου συμβατικού κειμένου, αλλά στην εξεύρεση τρόπων εξασφάλισης της αποτελεσματικής εφαρμογής των υφιστάμενων κανόνων από τους διεθνείς δρώντες. Η δράση των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων και η παύση της ατιμωρησίας των ιθυνόντων συμβάλλει καθοριστικά στην οικοδόμηση της αντίληψης ότι η προστασία των πολιτιστικών αγαθών δεν είναι προαιρετική, αλλά υποχρεωτική (Van der Auwera, 2013: 8).

Συμπερασματικά, η *Σύμβαση της Χάγης* (1954) και τα *Πρόσθετα Πρωτόκολλα* αυτής, καθώς και τα δύο *Πρόσθετα Πρωτόκολλα των Συνθηκών της Γενεύης* (1949) αποτελούν σήμερα τους βασικούς πυλώνες προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίοδο ένοπλων συρράξεων. Η υιοθέτηση των κειμένων αυτών από το σύνολο σχεδόν της διεθνούς κοινότητας είναι ένα εξαιρετικά σημαντικό βήμα και φανερώνει μια συνολική μετατόπιση των αντιλήψεων σχετικά με την αξία που έχουν τα πολιτιστικά αγαθά της πολιτιστικής κληρονομιάς και η διαφύλαξή τους για τον κάθε λαό ξεχωριστά, αλλά και για ολόκληρη την ανθρωπότητα, ενώ εγγυάται την παγκόσμια εμβέλεια των κανόνων προστασίας.

Αναμφισβήτητα, τα κείμενα των συνθηκών δεν είναι υποδειγματικά. Από τα όσα αναλύθηκαν παραπάνω γίνεται σαφές ότι υπάρχουν κενά στις προστατευτικές τους

διατάξεις και νομοτεχνικές ατέλειες. Προτού όμως κανείς καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η σύναψη μιας νέας διεθνούς συνθήκης με αυστηρότερους κανόνες για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε καιρό πολέμου θα εξασφαλίσει την αποτελεσματικότερη προστασία τούς, θα πρέπει να λάβει υπόψη του ότι τα κείμενα των διεθνών συνθηκών αποτελούν προϊόν συμβιβασμών, χωρίς τους οποίους η υιοθέτησή τούς θα ήταν αδύνατη από την ευρεία πλειοψηφία των κρατών. Κι αυτό γιατί τα κράτη δεν επιθυμούν να δεσμευτούν σε υπέρμετρο βαθμό. Είναι λοιπόν πολύ πιθανό μια νέα συνθήκη να υπογραφεί από ένα μόνο μικρό αριθμό κρατών και οι διατάξεις της ως εκ τούτου να έχουν περιορισμένη εμβέλεια. Επομένως, ίσως θα ήταν προτιμότερο να αναζητηθούν τρόποι που θα εξασφαλίσουν την εφαρμογή των κανόνων που ήδη υπάρχουν, αφού και μόνο η σύνταξη ενός σχεδίου συνθήκης είναι εξαιρετικά χρονοβόρα, πόσο μάλλον οι διαδικασίες για την υιοθέτησή της από τα κράτη.

Η περίπτωση της Συρίας, που θα συζητηθεί στο επόμενο κεφάλαιο, ενισχύει την άποψη ότι θα πρέπει να δοθεί έμφαση στην εφαρμογή των κανόνων προστασίας, παρά στην υιοθέτηση νέων. Η Συρία έχει επικυρώσει τη *Σύμβαση της Χάγης* (1954) ήδη από το Μάρτιο του 1958, ωστόσο δεν μεταρρύθμισε το εθνικό νομοθετικό της πλαίσιο, έτσι ώστε να θεωρείται ποινικό αδίκημα η καταστροφή των πολιτιστικών αγαθών στην επικράτειά της. Αυτό είχε σαν συνέπεια οι καταστροφές της πολιτιστικής της κληρονομιάς να είναι εκτεταμένες, αφού οι υπαίτιοι δεν διώκονται ποινικά.

Κεφάλαιο Τρίτο

Νέες μορφές απειλής της πολιτιστικής κληρονομιάς: Η περίπτωση της πολιτιστικής τρομοκρατίας

Τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα στις περιοχές της Συρίας και του Ιράκ, έχει συντελεστεί μια άνευ προηγουμένου επίθεση από την τρομοκρατική οργάνωση ISIS σε μνημεία, μουσεία, βιβλιοθήκες, αρχεία, νεκροταφεία και τόπους λατρείας, η οποία στις περισσότερες περιπτώσεις είχε ως αποτέλεσμα την ολοκληρωτική τους καταστροφή.

Οι εκκλήσεις της διεθνούς κοινότητας για παύση των αποτρόπαιων βανδαλισμών δεν βρήκαν απήχηση. Η αδυναμία ενεργοποίησης αποτελεσματικών μηχανισμών προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς σε καιρό ένοπλης σύρραξης οφείλεται στην απουσία ενός ολοκληρωμένου συστήματος προστασίας και στην *ad hoc* διαμόρφωση των κανόνων του υπάρχοντος πλαισίου, κυρίως όμως στην έλλειψη πολιτικής βούλησης δίωξης των ιθυνόντων.

Η πρακτική της λεηλασίας πολιτιστικών μνημείων από τον ISIS έχει ως υπόβαθρο τη θρησκευτική και πολιτική ιδεολογία των μαχητών του. Η καταστροφή ενός μνημείου αποτελεί μέσο εξάλειψης του μηνύματος που αυτό πρεσβεύει. Χαρακτηριστική είναι η επιχειρηματολογία των Ταλιμπάν που κατέστρεψαν τους Βούδες της Μπαμιγιάν.

Σύμφωνα με τον επικεφαλής τους, η καταστροφή των αγαλμάτων ήταν επιταγή του νόμου της Σαρία, που απαγορεύει τη λατρεία των ειδώλων και, εφόσον ο Ισλαμικός Νόμος είναι ο μόνος αποδεκτός, τα αγάλματα έπρεπε να καταστραφούν. Ο κίνδυνος της λατρείας των ειδώλων ήταν, σύμφωνα με τον επικεφαλής, υπαρκτός, αφού πολλοί ήταν οι επισκέπτες που συνήθιζαν να προσεύχονται μπροστά στα αγάλματα (Wangkeo, 2003: 245-246). Ακόμη, οι Ταλιμπάν κατέστρεψαν τους Βούδες της Μπαμιγιάν, επειδή ενοχλήθηκαν από την όλη στάση της διεθνούς κοινότητας. Κατά τη γνώμη των Ταλιμπάν, ήταν ξεκάθαρο πως το ενδιαφέρον της διεθνούς κοινότητας εξαντλούνταν στην προστασία της τέχνης και επικρατούσε απόλυτη αδιαφορία για τα ζητήματα καθημερινής επιβίωσης των ανθρώπων. Ο ειδικός απεσταλμένος του Γενικού Διευθυντή της UNESCO στην Καμπούλ εξόργισε τους μουσουλμάνους θρησκευτικούς λειτουργούς, όταν, κατά τη διάρκεια επίσκεψης που πραγματοποίησε στην περιοχή, δήλωσε πρόθυμος να προσφέρει χρήματα για τη διάσωση της πολιτιστικής

κληρονομιάς, αλλά αρνήθηκε οποιαδήποτε οικονομική βοήθεια στον αφγανικό λαό, που δοκιμαζόταν από το λιμό και την ξηρασία σε καθεστώς αυστηρών οικονομικών κυρώσεων (Wangkeo, 2003: 251-252).

Εικόνα 8 Στη φωτογραφία του Ken Scar απεικονίζονται δύο γυναίκες στις 17 Ιουνίου 2012 να περπατούν στην κοιλάδα του Μπαμιγιάν μπροστά από το σημείο, όπου κάποτε δέσποζε ένα από τα αγάλματα του Βούδα.

Η χρονική συγκυρία κατά την οποία οι Ταλιμπάν κατέστρεψαν τους Βούδες της Μπαμιγιάν δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαία. Η καταστροφή των κολοσσιαίων αγαλμάτων συντελέστηκε στον απόηχο της επιβολής κυρώσεων τα έτη 1999 και 2000 εις βάρος του καθεστώτος των Ταλιμπάν από τη διεθνή κοινότητα, επειδή στο υπό τον έλεγχό τους έδαφος έβρισκαν καταφύγιο και εκπαίδευαν τους μαχητές τους διάφορες τρομοκρατικές οργανώσεις και οργάνωναν τα επόμενα τρομοκρατικά τούς χτυπήματα (Francioni & Lenzerini, 2006: 28).

Η αρχαία Παλμύρα, ο ναός του Μπελ, το μεγάλο τζαμί του Χαλεπίου, η πόλη της Νινευί και η Νιμρούντ, που γνώρισαν το καταστροφικό μένος των μαχητών, δεν αποτελούσαν απλώς μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς των ντόπιων πληθυσμών της Συρίας και του Ιράκ, αλλά και σύμβολα της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς.

Εικόνα 9 Στη φωτογραφία του Joseph Eid απεικονίζεται ο ναός του Μπελ στις 31 Μαρτίου 2016 μετά την καταστροφή του από τους μαχητές του ISIS το Σεπτέμβριο του 2015.

Η Χαϊνόγλου (2015: 218) αναφέρει ότι,

[...] η οργάνωση [ISIS] έχει προβεί σε μια σειρά βίαιων ενεργειών στοχοποιώντας κάθε ομάδα ή μειονότητα που δεν συμμορφώνεται με τη δική του εκδοχή του Ισλάμ και έχει εκτοπίσει γηγενείς πληθυσμούς από διάφορες περιοχές του Ιράκ και της Συρίας. [...] Οι συνέπειες αυτών των καταστροφών είναι ανυπολόγιστες τόσο για τις μειονότητες και γηγενείς πληθυσμούς όσο και για την ανθρωπότητα καθώς οι επιθέσεις αποτελούν κατ' ουσίαν μια μορφή ενιαίας επίθεσης στη συλλογική μνήμη, την τοπική και παγκόσμια κοινωνία και τον πολιτισμό γενικά. Αυτές τις επιθέσεις έσπευσαν οι επικεφαλής διεθνών οργανισμών να παρουσιάσουν με ή να χαρακτηρίσουν ως «πολιτιστική γενοκτονία» ή «πολιτιστική κάθαρση».

Η καταστροφή πολιτιστικών μνημείων και πολιτιστικών αγαθών που συντελείται σήμερα στο όνομα του Ισλάμ συνοδεύεται από τη συστηματική άσκηση βίας εναντίον των αμάχων, τη στοχοποίηση των θρησκευτικών μειονοτήτων, την βάνανση καταπάτηση των δικαιωμάτων της ΛΟΑΤ κοινότητας, τις απαγωγές και τις δολοφονίες δημοσιογράφων που αντίκεινται δημόσια στις πρακτικές του ISIS και την απαγόρευση της διδασκαλίας σε σχολεία μαθημάτων, όπως η μουσική και ευρύτερα οι τέχνες (Polymenopoulou, 2015: 47-48) και για το λόγο αυτό ο Stanton (2017) υποστηρίζει ότι τα εγκλήματα των τρομοκρατών του ISIS δεν θα πρέπει να γίνονται αντιληπτά ως εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας ή ως εθνοκάθαρση, αλλά ως γενοκτονία. Η χρήση δε του όρου «γενοκτονία» αυξάνει κατά πολύ τις πιθανότητες οι υπεύθυνοι για τη διάπραξη των εγκλημάτων να λογοδοτήσουν ενώπιον δικαστηρίων για τις πράξεις τους

και να καταδικαστούν. Αλλά και για την Vrdoljak (2006: 163), η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίοδο ένοπλων συρράξεων μπορεί να θεωρηθεί ως γενοκτονία ή ως εθνοκάθαρση και ως ένας τρόπος κυριαρχίας επί μιας συγκεκριμένης ομάδας ανθρώπων με την εξάλειψη κάθε φυσικής μαρτυρίας της ιστορίας τους. Είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικό το παράδειγμα της καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς των Εβραίων από τους Ναζί στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η καταστροφή της πολιτιστικής τους κληρονομιάς θεωρήθηκε ως στοιχείο της γενοκτονικής πολιτικής που ασκήθηκε σε βάρος τους. Είναι δυστύχημα ότι, παρά τις προσπάθειες να περιληφθεί στη *Σύμβαση για την Πρόληψη και Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας* (1948) το πολιτιστικό στοιχείο, αυτό δεν κατέστη εφικτό, γιατί μερικά κράτη εναντιώθηκαν υποστηρίζοντας ότι η *Σύμβαση* θα κυρωνόταν από περισσότερα κράτη αν ο ορισμός της γενοκτονίας ήταν σύντομος και δεν εξισωνόταν η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς με την αφαίρεση της ανθρώπινης ζωής (Vrdoljak, 2006: 169-170). Παρ' όλ' αυτά, οι συγκρούσεις που συνέβησαν από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου έως και σήμερα αποδεικνύουν ότι το πολιτιστικό στοιχείο βρίσκεται στον πυρήνα όλων των γενοκτονικών πολιτικών και των πολιτικών εθνοκάθαρσης (Milligan, 2008: 98-99).

Στη Συρία βρίσκονται έξι Μνημεία Παγκόσμιας Κληρονομιάς, τα οποία έχουν πλέον εγγραφεί στον Κατάλογο Κληρονομιάς σε Κίνδυνο και ακόμα έντεκα μνημεία τα οποία πιθανόν στο μέλλον να προωθηθούν για εγγραφή στον Παγκόσμιο Κατάλογο. Η καταστροφή ή η επιδείνωση της κατάστασης των πολιτιστικών μνημείων στη Συρία οφείλεται σε διάφορες αιτίες. Συχνά, η καταστροφή αποτελεί παράπλευρη απώλεια των συγκρούσεων. Άλλες πάλι φορές καταστρέφονται τα μνημεία εκείνα που εμποδίζουν τις δυνάμεις που συγκρούονται να βάλουν κατά άλλων στόχων. Επιπλέον, πολλά μνημεία καταλαμβάνονται και χρησιμοποιούνται εξαιτίας της ιδιαίτερης στρατηγικής τους θέσης. Σε κάποιες περιπτώσεις καταστρέφονται πολιτιστικά αγαθά εξαιτίας της σημασίας που αυτά έχουν για συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων, ενώ συνηθισμένο είναι και το φαινόμενο της λεηλασίας και της παράνομης πώλησης αρχαιοτήτων (Turku, 2018: 4). Από τη στιγμή που οι αρχαιότητες αποσπώνται από το πλαίσιο στο οποίο ανήκουν και πωλούνται παράνομα είναι εξαιρετικά δύσκολο να επιστρέψουν στη χώρα προέλευσης, γιατί στις περισσότερες περιπτώσεις προέρχονται από αρχαιολογικούς χώρους που δεν έχουν καταγραφεί. Οι συγκρούσεις έχουν ως αποτέλεσμα τη μαζική εκτόπιση πληθυσμών και την εγκατάλειψη ολόκληρων χωριών. Οι άνθρωποι

απεγνωσμένοι να προστατευθούν μετέτρεψαν τα μνημεία σε καταφύγια (Cunliffe, Muhesen, & Lostal, 2016: 3).

Η καταστροφή πολιτιστικών μνημείων από τον ISIS δεν εμφορείται από καμία λογική στρατιωτικής αναγκαιότητας, αφού τα πολιτιστικά μνημεία που πλήττονται δεν αποτελούν στρατιωτικούς στόχους (Milligan, 2008: 96-98). Ωστόσο, η κανονιστική εμβέλεια της *Σύμβασης της Χάγης* (1954) εκτείνεται μόνο στα κράτη που προσχώρησαν στη *Σύμβαση*, ενώ οι μη κρατικοί δρώντες αντιμετωπίζονται ως εγκληματίες του κοινού ποινικού δικαίου. Η *Σύμβαση της Χάγης* καλεί όλα τα συμβαλλόμενα μέρη να ποινικοποιήσουν σε επίπεδο εθνικού δικαίου την καταστροφή των πολιτιστικών αγαθών. Παρά την μεταρρύθμιση του ποινικού συστήματος στη Συρία το 1996, καμία ποινή δεν προβλέφθηκε για άτομα που εντός της συριακής επικράτειας παραβιάζουν ή διατάζουν την παραβίαση των όρων της *Σύμβασης της Χάγης* (1954) (Lostal, 2015: 5-6). Επιπρόσθετα, τόσο η Συρία, όσο και το Ιράκ δεν έχουν επικυρώσει το *Δεύτερο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Σύμβασης* (1999). Η εξαίρεση των μη κρατικών δρώντων, για παράδειγμα του ISIS, από την υποχρέωση προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς και αποχής από την καταστροφή της στις ένοπλες συρράξεις έχει ως αποτέλεσμα το θεσμικό παροπλισμό της διεθνούς κοινότητας σε περιπτώσεις όπως αυτή της Συρίας (He, 2015: 184).

Υποστηρίζεται ότι οι ομάδες ανταρτών που επιχειρούν στα πεδία των συγκρούσεων και διαθέτουν ιεραρχική οργάνωση, αλλά και ελέγχουν αποτελεσματικά τμήμα της επικράτειας μιας χώρας δεσμεύονται από τις επιταγές του ανθρωπιστικού δικαίου. Ακόμα δε και στις περιπτώσεις εκείνες στις οποίες η χώρα εντός της οποίας δρουν δεν έχει προσχωρήσει στη *Σύμβαση της Χάγης* (1954), η παρουσία τους εντός του εδάφους της ως *de jure* κυβέρνησης συνεπάγεται την υπαγωγή της δράσης τους στους εθιμικούς κανόνες που ισχύουν κατά τη διάρκεια των ενόπλων συρράξεων (Gerstenblith, 2016: 361-365).

Σε κάθε περίπτωση, η διαπίστωση της δέσμευσης των εμπόλεμων μερών από τις επιταγές του ανθρωπιστικού δικαίου μπορεί να μην συνεπάγεται αυτόματα και τη συμμόρφωση τους με αυτές, αλλά επιτρέπει και διευκολύνει την ενεργοποίηση των διεθνών κυρωτικών μηχανισμών προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς (Siehr, 2014: 276-277). Σύμφωνα με το Καταστατικό της Ρώμης του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου «οι επιθέσεις με πρόθεση κατευθυνόμενες κατά κτιρίων αφιερωμένων στη θρησκεία, παιδεία, τέχνη, επιστήμη ή αγαθοεργούς σκοπούς, ιστορικά μνημεία, νοσοκομεία και μέρη όπου συγκεντρώνονται οι ασθενείς και οι τραυματίες, εφόσον δεν

αποτελούν στρατιωτικούς στόχους» ισοδυναμούν με εγκλήματα πολέμου⁹. Αν και η Συρία δεν έχει επικυρώσει το Καταστατικό της Ρώμης, το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο δύναται να ασκήσει τη δικαιοδοσία του σε σχέση με έγκλημα που προβλέπεται στο Καταστατικό του και έχει τελεστεί επί του εδάφους της, εφόσον το Συμβούλιο Ασφαλείας, ενεργώντας σύμφωνα με το Κεφάλαιο VII του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, παραπέμπει στον Εισαγγελέα μία κατάσταση στην οποία φαίνεται να έχουν διαπραχθεί ένα ή περισσότερα τέτοια εγκλήματα ή ο Εισαγγελέας αρχίζει έρευνα σχετικά με ένα τέτοιο έγκλημα σύμφωνα με το άρθρο 15¹⁰.

Το 2013, πενήντα οκτώ χώρες μέλη των Ηνωμένων Εθνών, απεύθυναν έκκληση στο Συμβούλιο Ασφαλείας να αναλάβει δράση και να αναθέσει στον Εισαγγελέα του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου να ερευνήσει τη διάπραξη εγκλημάτων πολέμου στη Συρία. Ωστόσο, την ενεργοποίηση του Κεφαλαίου VII του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών μπλόκαραν κάποια από τα μόνιμα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας θεωρώντας ότι μία τέτοια απόφαση θα είχε ως αποτέλεσμα την περαιτέρω αποσταθεροποίηση στην περιοχή, ελαχιστοποιώντας τις πιθανότητες ειρήνευσης (Cunliffe, Muhesen, & Lostal, 2016: 18).

Το 2014 το Συμβούλιο Ασφαλείας με το υπ' αριθμ. 2139 ψήφισμά του¹¹ που υιοθετήθηκε ομόφωνα καλούσε όλα τα εμπόλεμα μέρη να παύσουν τις βιαιότητες και να διασώσουν το πλούσιο κοινωνικό μωσαϊκό της Συρίας, την πολιτιστική της κληρονομιά, καθώς και να αναλάβουν τα απαιτούμενα μέτρα προκειμένου να διαφυλάξουν τα μνημεία παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς στην περιοχή. Την επόμενη χρονιά το Συμβούλιο Ασφαλείας, στα πλαίσια του Κεφαλαίου VII του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, εξέδωσε το υπ' αριθμόν 2199 ψήφισμα¹² με το οποίο καταδίκασε την καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς στο Ιράκ και τη Συρία από τον ISIS και υποδείκνυε σε όλα τα κράτη του Οργανισμού να συνεργαστούν με την INTERPOL, την UNESCO και άλλους διεθνείς οργανισμούς για να αποτρέψουν το εμπόριο πολιτιστικών αγαθών που παράνομα μετακινήθηκαν από τις δύο χώρες κατά την περίοδο των συγκρούσεων. Τα ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας επιβεβαιώνουν την άποψη ότι η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περιοχές

⁹ Άρθρο 8 παρ. 2 (ix) του Καταστατικού της Ρώμης του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου.

¹⁰ Άρθρο 13 (β) και (γ) του Καταστατικού της Ρώμης του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου.

¹¹ S/RES/2139 (2014).

¹² S/RES/2199 (2015).

όπου μαίνονται συγκρούσεις θα πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως ζήτημα που άπτεται της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας (Drazewska, 2015: 219).

Σύμφωνα με το ψήφισμα 2199/2015 κανένα μουσείο ή πολιτιστικός φορέας δεν επιτρέπεται να αποκτήσει πολιτιστικά αγαθά προερχόμενα από τη Συρία και το Ιράκ, εκτός εάν τα πολιτιστικά αγαθά βρίσκονταν εκτός της επικράτειας των χωρών πριν την 6η Αυγούστου 1990 στην περίπτωση του Ιράκ και πριν την 15η Μαρτίου 2011 στην περίπτωση της Συρίας και η εξαγωγή τους από τη χώρα προέλευσης ήταν νόμιμη (Négri, 2015: 5).

Οι αρχαιότητες πωλούνται στη μαύρη αγορά τέχνης εξασφαλίζοντας τη χρηματοδότηση των τρομοκρατικών οργανώσεων. Ό,τι δεν καταστρέφεται τροφοδοτεί την παράνομη αγορά αρχαιοτήτων της Ευρώπης και της Αμερικής, επιτρέποντας στον ISIS να αγοράσει από τα κέρδη των παράνομων πωλήσεων οπλικό υλικό. Σύμφωνα με εκπροσώπους της UNESCO, η συγκεκριμένη αγορά υπολογίζεται σε εκατομμύρια δολάρια, ενώ η πώληση των αρχαιοτήτων αποτελεί τη δεύτερη πηγή χρηματοδότησης του ISIS μετά την πώληση πετρελαίου (Amineddoleh, 2016: 42). Πολλά μουσεία και συλλέκτες υποστηρίζουν ότι η αγορά αρχαιοτήτων από χώρες, όπως το Ιράκ και η Συρία, συνιστά πράξη διάσωσης τους, ενώ πολλοί είναι οι αρχαιολόγοι και οι συντηρητές που συνεργάζονται με στρατιωτικές δυτικές δυνάμεις, προκειμένου να διαφυλάξουν ό,τι μπορούν από την καταστροφική λαίλαπα του πολέμου (Bauer, 2015: 3). Υποστηρίζουν ότι είναι λανθασμένη η πεποίθηση πως η απομάκρυνση των αρχαιοτήτων από το αυθεντικό τους πλαίσιο μειώνει την αξία τους και αποστερεί τη δυνατότητα εξαγωγής ακριβών επιστημονικών συμπερασμάτων για τα ευρήματα και τους δημιουργούς τους (Holtorf, 2006: 105). Ωστόσο, για τον Χαμηλάκη (2009: 55-56) οι πρακτικές αυτές προσιδιάζουν σε μια νέα μορφή αποικιοκρατίας, με στόχο όχι τόσο τη διαφύλαξη των αρχαιοτήτων, αλλά την εμπέδωση της αντίληψης ότι μόνο ο δυτικός κόσμος είναι ικανός να εκτιμήσει και να διασώσει τον πολιτιστικό πλούτο της ανθρωπότητας.

Την 24η Μαρτίου 2017 το Συμβούλιο Ασφαλείας εξέδωσε το υπ' αριθμόν 2347 ψήφισμα¹³ με το οποίο εκφράζει τη λύπη του και καταδικάζει την έκνομη καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς, μεταξύ άλλων, την καταστροφή των θρησκευτικών μνημείων και έργων τέχνης, καθώς και τη λεηλασία και την παράνομη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών από αρχαιολογικούς χώρους, μουσεία, βιβλιοθήκες, αρχεία, και

¹³ S/RES/2347 (2017).

άλλες περιοχές, στο πλαίσιο των ένοπλων συγκρούσεων, ιδίως από τρομοκρατικές ομάδες. Αν και εν πολλοίς το Συμβούλιο στο ψήφισμά του επαναλαμβάνει τις συστάσεις των προηγούμενων ψηφισμάτων του επί του θέματος, αξίζει να σημειωθεί ότι το εν λόγω ψήφισμα είναι το πρώτο στην ιστορία του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών που αφορά αποκλειστικά την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, ενώ γίνεται ειδική μνεία στην πρόσφατη απόφαση του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, που για πρώτη φορά καταδικάζει κατηγορούμενο ως εγκληματία πολέμου για την επίθεση εναντίον θρησκευτικών και ιστορικών κτιρίων και η οποία αναλύεται στο επόμενο κεφάλαιο.

Συμπερασματικά, η πολιτιστική τρομοκρατία απειλεί σοβαρά την πολιτιστική κληρονομιά των λαών. Τα πολιτιστικά αγαθά είναι θεμελιακά στοιχεία της ταυτότητας των ανθρώπων και για το λόγο αυτό πολύ συχνά γίνονται στόχος από τα μέλη εξτρεμιστικών οργανώσεων, που θέλουν να επιβάλλουν διά της βίας τις απόψεις τους. Οι επιταγές των διεθνών συνθηκών για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίοδο ένοπλων συρράξεων απευθύνονται καταρχήν σε κρατικούς και όχι σε μη κρατικούς δρώντες, όπως είναι οι μαχητές των τρομοκρατικών ομάδων. Στην περίπτωση της Συρίας δεν κατέστη εφικτό τα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας να συμφωνήσουν να επιληφθεί το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο των υποθέσεων καταστροφής και λεηλασίας των πολιτιστικών αγαθών που έλαβαν χώρα τα τελευταία χρόνια από τους μαχητές του ISIS. Είναι σημαντικό, ωστόσο, ότι στα ψηφίσματα που εκδόθηκαν καταδικάζονται οι πρακτικές των μαχητών και γίνεται προσπάθεια να περιοριστούν οι δραστηριότητες παράνομης πώλησης και διακίνησης των πολιτιστικών αγαθών, τα έσοδα των οποίων χρησιμοποιούνται για τη χρηματοδότηση τρομοκρατικών δραστηριοτήτων.

Η πρακτική των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων, που θα συζητηθεί στο επόμενο κεφάλαιο, αποδεικνύει ότι η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν μένει πλέον ατιμώρητη, ακόμα και αν τα διεθνή δικαστήρια καθυστερούν να αναλάβουν την εκδίκαση των σχετικών υποθέσεων. Οι καταδικαστικές αποφάσεις των διεθνών δικαστηρίων βοηθούν να εμπεδωθεί η αντίληψη ότι οι επιθέσεις σε βάρος των πολιτιστικών αγαθών δεν είναι ανεκτές και ενδυναμώνουν έτσι την εφαρμογή των κανόνων για την προστασία τους.

Κεφάλαιο Τέταρτο

Ο ρόλος των διεθνών δικαστηρίων για την αντιμετώπιση της καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίοδο ένοπλων συρράξεων

Η διεύρυνση της έννοιας του πολιτισμού (culture) στις αρχές της δεκαετίας τους 90', η ενδυνάμωση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων και των αυτοχθόνων πληθυσμών, η διεύρυνση της ατζέντας της UNESCO και η ολοένα αυξανόμενη δραστηριοποίηση των Μη Κυβερνητικών Οργανισμών συνέβαλαν στην ενδυνάμωση των πολιτιστικών δικαιωμάτων (cultural rights). Η *Διακήρυξη της Βιέννης* του 1993¹⁴, η *Σύμβαση της UNESCO για την προστασία και την προώθηση της πολυμορφίας των πολιτιστικών εκφράσεων* (2005)¹⁵ και η *Διακήρυξη του Fribourg για τα πολιτιστικά δικαιώματα* (2007)¹⁶ αποτελούν σταθμούς της ιστορίας του κινήματος των πολιτιστικών δικαιωμάτων (cultural rights movement). Σταθμούς, όμως, στην ιστορία του κινήματος αυτού αποτελούν και οι αποφάσεις των διεθνών δικαστηρίων, όπως του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την πρώην Γιουγκοσλαβία, του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου που εδρεύει στη Χάγη, του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων

¹⁴ Το 1993 υιοθετήθηκε από την Παγκόσμια Διάσκεψη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου η Διακήρυξη και το Πρόγραμμα Δράσης της Βιέννης. Σύμφωνα με την Διακήρυξη η προαγωγή και προστασία όλων των δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι μια εύλογη μέριμνα της διεθνούς κοινότητας. Τα ατομικά, πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα αντιμετωπίζονται ως ένα ενιαίο σύνολο δικαιωμάτων. Επομένως, ο σεβασμός των πολιτιστικών δικαιωμάτων αποτελεί προϋπόθεση για την απόλαυση των υπολοίπων.

¹⁵ Η Σύμβαση για την προστασία και την προώθηση της πολυμορφίας των πολιτιστικών εκφράσεων υιοθετήθηκε από τη Γενική Διάσκεψη της UNESCO στις 20 Οκτωβρίου 2005. Στη Σύμβαση αναγνωρίζεται ότι η πολιτιστική πολυμορφία αποτελεί κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας και πρέπει για το λόγο αυτό να προστατευτεί. Στους κατευθυντήριους στόχους της Σύμβασης περιλαμβάνονται η δημιουργία των προϋποθέσεων που επιτρέπουν στους πολιτισμούς να αναπτύσσονται και να αλληλοεπιδρούν ελεύθερα, η ενθάρρυνση του διαλόγου ανάμεσα στους πολιτισμούς, η ενίσχυση της διαπολιτισμικότητας και η προώθηση του σεβασμού της πολυμορφίας των πολιτιστικών εκφράσεων. Επιβεβαιώνεται η σημασία της σχέσης ανάμεσα στον πολιτισμό και την ανάπτυξη και εισάγονται ρυθμίσεις για την ενίσχυση της διεθνούς συνεργασίας και αλληλεγγύης με σκοπό τη στήριξη των αναπτυσσόμενων κρατών στο ζήτημα της προστασίας, αλλά και της προώθησης της πολυμορφίας των πολιτιστικών εκφράσεων.

¹⁶ Στη Διακήρυξη των πολιτιστικών δικαιωμάτων που υπογράφηκε στο Fribourg το 2007 επιχειρείται να συγκεντρωθεί σε ένα κείμενο το σύνολο των πολιτιστικών δικαιωμάτων, η προστασία των οποίων αναγνωρίζεται από το δίκαιο, έτσι ώστε να εξασφαλιστεί η αναγνωρισιμότητα και η ομοιογένειά τους και να προωθηθεί η πλήρης εφαρμογή τους. Στη Διακήρυξη προτείνεται μεταξύ άλλων και ένας πρότυπος ορισμός της έννοιας του πολιτισμού. Σύμφωνα με το άρθρο 2 της Διακήρυξης «ο όρος πολιτισμός περιλαμβάνει τις αξίες, τα πιστεύω, τις πεποιθήσεις, τις γλώσσες, τις γνώσεις και τις τέχνες, τις παραδόσεις, τους θεσμούς και τους τρόπους ζωής μέσω των οποίων ένα άτομο ή μια ομάδα εκφράζουν τον ανθρώπινο χαρακτήρα τους και το νόημα που δίνουν στην ύπαρξη και την ανάπτυξή τους».

Δικαιωμάτων και του Διαμερικανικού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Polymenopoulou E., 2014: 447-448).

Η διεθνής κοινότητα βρέθηκε αντιμέτωπη με το φαινόμενο της καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς στο πλαίσιο γενοκτονικών πολιτικών ή πολιτικών εθνοκάθαρσης ήδη από τη δεκαετία του 90΄ κατά τη διάρκεια των Γιουγκοσλαβικών πολέμων. Η κατάρρευση του κομμουνισμού και η αναζωπύρωση του εθνικισμού στην ανατολική Ευρώπη στα τέλη τις δεκαετίας του 80΄ και στις αρχές της δεκαετίας του 90΄ είχαν ως συνέπεια να βυθιστεί η Γιουγκοσλαβία σε μια παρατεταμένη περίοδο βαθιάς πολιτικής και οικονομικής κρίσης. Οι πολιτικοί ηγέτες, που επιθυμούσαν την απόσχιση των Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών από τη Σοσιαλιστική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, κατέφυγαν σε μια σκληρή εθνικιστική ρητορική, που είχε ως στόχο να διαβρώσει τη Γιουγκοσλαβική ταυτότητα και να υποσκάψει τα θεμέλια της εμπιστοσύνης μεταξύ των διαφορετικών εθνοτήτων (Calvocoressi, 2010: 410 επ.).

Στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη, από το 1992 έως και το 1995, χιλιάδες τζαμιά, εκατοντάδες εκκλησίες και αναρίθμητα μουσεία, βιβλιοθήκες, αρχεία και συλλογές υπέστησαν ανεπανόρθωτες βλάβες ή καταστράφηκαν ολοσχερώς. Στις 6 Δεκεμβρίου 1991, η παλιά πόλη του Ντουμπρόβνικ στην Κροατία, Μνημείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO από το 1975, βομβαρδίστηκε από τις δυνάμεις του Γιουγκοσλαβικού Λαϊκού Στρατού. Η επίθεση είχε ως συνέπεια την καταστροφή ή τη φθορά περισσότερων από εκατό κτιρίων μοναδικής αισθητικής, που χρονολογούνταν από το 13ο αιώνα. Στην πολιορκία του Σεράγεβο οι σερβικές δυνάμεις κατέστρεψαν την Εθνική Βιβλιοθήκη και επιτέθηκαν στη βιβλιοθήκη Γκαζί Χουσερέβ-μπεγκ. Στις 9 Νοεμβρίου του 1993, η γέφυρα Στάρι Μοστ, ορόσημο της πόλης Μόσταρ στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και εξάισιο δείγμα της ισλαμικής αρχιτεκτονικής, καταστράφηκε έπειτα από πολύωρο βομβαρδισμό.

Εικόνα 10 Η Εθνική Βιβλιοθήκη του Σεράγεβο (Vijećnica) μετά το βομβαρδισμό που έλαβε χώρα τη νύχτα της 25ης προς 26ης Αυγούστου 1992. Η φωτογραφία αποτέλεσε στοιχείο στην εκδίκαση των υποθέσεων των Radovan Karadžić και Ratko Mladić ενώπιον του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την πρώην Γιουγκοσλαβία.

Εικόνα 11 Η γέφυρα Στάρι Μοστ (Παλαιά Γέφυρα) στην πόλη Μόσταρ πριν τον βομβαρδισμό της το 1993. Η γέφυρα εκτείνεται πάνω από τον ποταμό Νερέτβα. Χτίστηκε το 1566 από τον αρχιτέκτονα Χαϊρεντίν, που ήταν μαθητής του σπουδαίου Οθωμανού αρχιτέκτονα Σινάν.

Η συστηματική παραβίαση των κανόνων του διεθνούς δικαίου από τα εμπλεκόμενα στη σύγκρουση μέρη στάθηκε αφορμή το Συμβούλιο Ασφαλείας με το υπ' αριθμόν 827/1993 ψήφισμά του να αποφασίσει την ίδρυση ενός *ad hoc* διεθνούς δικαστηρίου που θα είχε ως αποστολή να δικάσει τους παραβάτες και να αποκαταστήσει τη διεθνή νομιμότητα¹⁷.

Το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία με σειρά αποφάσεών του επιβεβαίωσε ότι η συστηματική καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς συνιστά παραβίαση των κανόνων του διεθνούς συμβατικού και εθιμικού δικαίου και καταδίκασε υψηλά ιστάμενους πολιτικούς και στρατιωτικούς ηγέτες που αποδείχτηκε ότι έφεραν ευθύνη για την καταστροφή στις υποθέσεις που κλήθηκε να εκδικάσει. Το Δικαστήριο ακολούθησε δύο διαφορετικές προσεγγίσεις αναφορικά με την καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς. Σε κάποιες υποθέσεις θεώρησε την καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς ως έγκλημα πολέμου, ενώ σε άλλες ως έγκλημα κατά της ανθρωπότητας (Brammertz, Hughes, Kipp, & Tomljanovich, 2016: 1151). Μεταξύ των υποθέσεων που εκδίκασε το Δικαστήριο ξεχωρίζουν αυτές που εξέτασαν τις καταστροφές που υπέστη η παλιά πόλη του Ντουμπρόβνικ (Meron, 2005: 50).

Στην πρώτη υπόθεση κατηγορούμενος ήταν ο Miodrag Jokić (The Prosecutor v. Miodrag Jokić, 2004). Ο Miodrag Jokić ήταν στρατιωτικός διοικητής του σερβοβοσνιακού στρατού. Ο Jokić ομολόγησε ενώπιον του Δικαστηρίου ότι στις 6 Δεκεμβρίου 1991 οι δυνάμεις του Γιουγκοσλαβικού Λαϊκού Στρατού (JNA) που τελούσαν υπό τις διαταγές τού βομβάρδισαν την παλιά πόλη του Ντουμπρόβνικ. Εξαιτίας του βομβαρδισμού μεγάλος αριθμός κτιρίων της παλιάς πόλης καταστράφηκε ή υπέστη σοβαρές ζημιές, συμπεριλαμβανομένων διαφόρων τμημάτων των τειχών. Παραδέχτηκε ακόμη πως γνώριζε ότι η παλιά πόλη είχε ανακηρυχθεί Μνημείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO, καθώς και ότι τα κτίρια και τα τείχη της πόλης έφεραν τα διακριτικά εμβλήματα της Σύμβασης της Χάγης (1954)¹⁸.

¹⁷ S/RES/827 (1993).

¹⁸ Παρ. 23 της Απόφασης του Δικαστηρίου.

Εικόνα 12 Στο αριστερό παράθυρο της εκκλησίας στο Ντουμπρόβνικ διακρίνεται το διακριτικό έμβλημα της Σύμβασης της Χάγης (1954).

Αν και κατά τον Γενικό Εισαγγελέα η επίθεση δεν διατάχτηκε από τον Jokić¹⁹, το Δικαστήριο έκρινε τον κατηγορούμενο ένοχο και με βάση τα όσα προβλέπονται στο άρθρο 3 του Καταστατικού²⁰ του και τον καταδίκασε σε επταετή φυλάκιση, γιατί ως στρατιωτικός διοικητής απέτυχε να λάβει τα προσήκοντα μέτρα ώστε να αποτρέψει το βομβαρδισμό και μετέπειτα να τιμωρήσει τους υπεύθυνους.

Σύμφωνα με το άρθρο 3, το Δικαστήριο είναι αρμόδιο να ασκεί ποινική δίωξη κατά των προσώπων που παραβίασαν το δίκαιο ή τα έθιμα πολέμου. Στις παραβιάσεις αυτές περιλαμβάνονται και η κατάσχεση, η καταστροφή ή υπαίτια πρόκληση ζημιών σε οικοδομήματα που είναι αφιερωμένα στη θρησκεία, την αγαθοεργία, την εκπαίδευση, τις τέχνες και τις επιστήμες, σε ιστορικά μνημεία, έργα τέχνης και επιστημών.

¹⁹ Παρ. 26 της Απόφασης του Δικαστηρίου.

²⁰ Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την πρώην Γιουγκοσλαβία, http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf, πρόσβαση 20 Απρ. 18.

Στην απόφασή του το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι οι κανόνες που απαγορεύουν την καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι βαθιά ριζωμένοι στο σύγχρονο νομικό πολιτισμό²¹. Γίνεται ρητή αναφορά στη *Σύμβαση της Χάγης* (1954) και στο γενικό καθεστώς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε περίοδο ένοπλων συρράξεων που εισάγει²² και στη *Σύμβαση Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς της UNESCO* (1972), σύμφωνα με την οποία η φθορά ή η εξαφάνιση ενός αγαθού της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς καθιστά ολέθρια πτωχότερη την κληρονομιά όλων των λαών του κόσμου²³. Ρητή αναφορά γίνεται και στα Πρόσθετα Πρωτόκολλα των Συμβάσεων της Γενεύης, που ορίζουν ότι απαγορεύεται η στοχοποίηση αγαθών που τελούν υπό προστασία²⁴.

Η ουσία του σκεπτικού του Δικαστηρίου αποτυπώνεται στις παραγράφους 51 και 52 της απόφασης. Στην παράγραφο 51 αναφέρεται ότι ολόκληρη η παλιά πόλη του Ντουμπρόβνικ θεωρούνταν, όταν βομβαρδίστηκε, ως εξαιρετικά σημαντικό μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας. Η πόλη ήταν ένα εξάισιο αρχιτεκτονικό σύνολο που απεικόνιζε ένα στάδιο της ανθρώπινης ιστορίας. Ο βομβαρδισμός της ήταν όχι μόνο μία επίθεση εναντίον της ιστορίας και της κληρονομιάς της περιοχής, αλλά και της πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας. Επιπρόσθετα, η παλιά πόλη ήταν μια «ζωντανή πόλη» και η οικονομική επιβίωση του πληθυσμού της συναρτώταν άμεσα από τη διατήρηση της κληρονομιάς του. Η αποκατάσταση κτιρίων τέτοιου χαρακτήρα, όταν αυτό είναι εφικτό, ποτέ δεν μπορεί να τα επαναφέρει στην κατάσταση στην οποία αυτά ήταν πριν από την επίθεση, γιατί ένα ορισμένο ποσοστό του ιστορικά αυθεντικού υλικού έχει καταστραφεί και το γεγονός αυτό επηρεάζει την αξία τους.

Στην απολογία του ο Jokić μεταξύ άλλων είπε ότι ως στρατιωτικός διοικητής αισθάνεται ότι έχει ηθική και προσωπική υποχρέωση να αναλάβει την ευθύνη και να ζητήσει συγχώρεση για τις πράξεις που τέλεσαν οι υφιστάμενοί του και ότι έχει πλήρη επίγνωση ότι η παραδοχή της ενοχής του και η μεταμέλεια του είναι πολύ πιο σημαντικές από την προσωπική του μοίρα²⁵.

Στην δεύτερη υπόθεση κατηγορούμενος ήταν ο Pavle Strugar, στρατηγός του Γιουγκοσλαβικού Λαϊκού Στρατού (JNA). Ο Strugar καταδικάστηκε, μεταξύ άλλων, επειδή παραβίασε τις προβλέψεις του άρθρου 3 του Καταστατικού του Δικαστηρίου

²¹ Παρ. 46 της Απόφασης του Δικαστηρίου.

²² Παρ. 48 της Απόφασης του Δικαστηρίου.

²³ Παρ. 49 της Απόφασης του Δικαστηρίου.

²⁴ Παρ. 50 της Απόφασης του Δικαστηρίου.

²⁵ <http://www.icty.org/en/content/miodrag-joki%C4%87#>, πρόσβαση 20 Απρ. 18.

για την καταστροφή και την υπαίτια πρόκληση ζημιών σε οικοδομήματα αφιερωμένα στη θρησκεία, την αγαθοεργία, την εκπαίδευση, τις τέχνες και τις επιστήμες, σε ιστορικά μνημεία, έργα τέχνης και επιστημών κατά την επίθεση της 6ης Δεκεμβρίου 1991 στην παλιά πόλη του Ντουμπρόβνικ (The Prosecutor v. Pavle Strugar, 2005)

Οι δύο αυτές υποθέσεις είναι ξεχωριστές, γιατί είναι οι πρώτες στις οποίες διεθνή δικαιοδοτικά όργανα ερμηνεύουν την έννοια της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς σε συνάρτηση με την αξία που αυτή έχει για ολόκληρη την ανθρωπότητα (Walasek, 2015: 313).

Σε μια άλλη υπόθεση κατηγορούμενος ήταν ο Milomir Stakić (The Prosecutor v. Dr. Milomir, 2003). Το Δικαστήριο έκρινε ότι ο κατηγορούμενος είχε ηγετικό ρόλο στην καταστροφή και στην πρόκληση ζημιών σε επτά τζαμιά και σε δύο καθολικές εκκλησίες στην πόλη Prijedor και στα κοντινά χωριά. Το ενδιαφέρον στοιχείο της υπόθεσης είναι ότι για την καταστροφή των θρησκευτικών και πολιτιστικών ιδρυμάτων ο Stakić δεν καταδικάστηκε ως εγκληματίας πολέμου, όπως οι Jokić και Strugar, αλλά ως έχων τελέσει έγκλημα κατά της ανθρωπότητας. Το Δικαστήριο θεμελίωσε την απόφασή του στο προηγούμενο των Δικών της Νυρεμβέργης και στην Έκθεση της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου των Ηνωμένων Εθνών του 1991²⁶ και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η καταστροφή θρησκευτικών ιδρυμάτων μπορεί υπό προϋποθέσεις να συνιστά έγκλημα κατά της ανθρωπότητας. Το Δικαστήριο τόνισε ότι όταν οι καταστροφές και η πρόκληση ζημιών στην πολιτιστική κληρονομιά ενός λαού γίνονται με πρόθεση ισοδυναμούν με επίθεση στη θρησκευτική του ταυτότητα²⁷.

Το σημαντικό έργο των *ad hoc* διεθνών δικαστηρίων οδήγησε στην ίδρυση ενός μόνιμου διεθνούς δικαιοδοτικού οργάνου, το οποίο έχει δικαιοδοσία επί των ακόλουθων εγκλημάτων, που είναι τα σοβαρότερα εγκλήματα που ενδιαφέρουν τη διεθνή κοινότητα στο σύνολό της: α) Το έγκλημα της γενοκτονίας, β) Εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, γ) Εγκλήματα πολέμου, δ) Το έγκλημα της Επίθεσης.

Στις 27 Σεπτεμβρίου 2016 το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο καταδίκασε τον Ahmad Al Faqi Al Mahdi σε στερητική της ελευθερίας ποινή ως εγκληματία πολέμου για την εκ προθέσεως καταστροφή προστατευόμενων πολιτιστικών αγαθών σύμφωνα

²⁶ Έκθεση της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου των Ηνωμένων Εθνών του 1991, http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/documentation/english/reports/a_46_10.pdf&lang=EFSXP, πρόσβαση 20 Απριλίου 2018.

²⁷ Παρ. 767 της Απόφασης του Δικαστηρίου.

με τις προβλέψεις του Καταστατικού του²⁸ (The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, 2016). Ο Al Mahdi ομολόγησε ότι ως επικεφαλής μίας ομάδας ανταρτών διέταξε το καλοκαίρι του 2012 την καταστροφή εννέα μανσωλείων και ενός τζαμιού στο Τιμπουκτού στο Μάλι²⁹. Τα μανσωλεία και τα τζαμιά στο Τιμπουκτού ήταν ιδιαίτερα σημαντικά για τους ανθρώπους της περιοχής και τη ζωή της κοινότητας, αφού αποτελούσαν τόπους προσευχής και προσκυνήματος για πολλούς από τους κατοίκους³⁰.

Τον Ιανουάριο του 2012 αντικαθεστωτικές δυνάμεις κατέλαβαν τον έλεγχο του βόρειου τμήματος της χώρας. Στις αρχές Απριλίου του 2012 οι δυνάμεις του εθνικού στρατού του Μάλι υποχώρησαν και τον έλεγχο της πρωτεύουσας ανέλαβε μία ομάδα τζιχαντιστών με το όνομα Ansar Dine, που σημαίνει «υπερασπιστές της πίστης». Η ομάδα επιδίωξε να επιβάλει μια ακραία ερμηνεία του Ισλαμικού Νόμου (Σαρία) σε ολόκληρο το Μάλι. Στο Τιμπουκτού σχηματίστηκε μία τοπική κυβέρνηση, η οποία αποτελούνταν από ένα ισλαμικό δικαστήριο, ισλαμική αστυνομία, μία επιτροπή ελέγχου των μέσων μαζικής ενημέρωσης και ένα τάγμα «ηθικότητας», το Hesbah. Ο Ahmad Al Faqi Al Mahdi, που καταγόταν από την περιφέρεια του Τιμπουκτού, αναγορεύτηκε διοικητής της Hesbah, επειδή θεωρήθηκε ότι γνώριζε σε βάθος τα θρησκευτικά ζητήματα. Τον Ιούνιο του ίδιου έτους ο αρχηγός της Ansar Dine διέταξε τον Al Mahdi να καταστρέψει εννέα μανσωλεία και ένα τζαμί στο Τιμπουκτού. Ο Al Mahdi μαζί με άλλους που τελούσαν υπό τις διαταγές του εκτέλεσε το έργο που του ανατέθηκε. Ήταν παρών σε όλες τις καταστροφές που έλαβαν χώρα, παρείχε οδηγίες και εργαλεία στους επιτιθέμενους, έκανε δηλώσεις στους δημοσιογράφους, ενώ πήρε και ο ίδιος μέρος σε τουλάχιστον πέντε περιπτώσεις καταστροφής μνημείων.

²⁸ Καταστατικό της Ρώμης του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, https://www.icc-cpi.int/nr/rdonlyres/ea9aeff7-5752-4f84-be94-0a655eb30e16/0/rome_statute_english.pdf, πρόσβαση 20 Απριλίου 2018.

²⁹ Παρ. 38 της Απόφασης του Δικαστηρίου.

³⁰ Παρ. 34 της Απόφασης του Δικαστηρίου.

Εικόνα 13 Ερείπια ενός από τα μανσωλεία που κατέστρεψαν οι ισλαμιστές μαχητές, στο Τιμπουκτού τον Ιούλιο του 2013.

Στην απόφασή του το Δικαστήριο επισημαίνει ότι όλα τα κτίρια που καταστράφηκαν ήταν ιστορικά μνημεία αφιερωμένα στη θρησκεία και σε καμία περίπτωση δεν αποτελούσαν στρατιωτικούς στόχους, ενώ με εξαίρεση το μανσωλείο του Sheikh Mohamed Mahmoud Al Arawani, όλα υπάγονταν στο προστατευτικό καθεστώς των Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO³¹.

Έχει σημασία να εστιάσει κανείς στις δηλώσεις του Al Mahdi στους δημοσιογράφους που συχνά γίνονταν κατά τη διάρκεια των επιθέσεων. Κατά τη διάρκεια της επίθεσης στο τζαμί Sidi Yahia στις 2 Ιουλίου 2012, ο Al Mahdi διέταξε να παραβιαστεί και να καταστραφεί η πόρτα του τζαμιού, η οποία, σύμφωνα με τον θρύλο, παρέμενε σφραγισμένη για περισσότερα από πεντακόσια χρόνια και η αποσφράγισή της θα οδηγούσε στην Τελική Κρίση του κόσμου.

Αυτό που βλέπεται εδώ είναι ένας από τους τρόπους εξάλειψης των δεισιδαιμονιών, της αίρεσης και όλων των πραγμάτων και των τεχνασμάτων που μπορούν να οδηγήσουν στην ειδωλολατρία. Ακούσαμε για μια πόρτα στο αρχαίο τζαμί Sidi Yahia. Εάν ανοίξει, θα ξεκινήσει η Τελική Κρίση. Μετά από μια έρευνα, ανακαλύψαμε ότι ήταν μια αχρηστευμένη πόρτα στην αυλή ενός παλιού τζαμιού. Η πόρτα χάλασε και για το λόγο αυτό αχρηστεύτηκε. Φοβόμαστε ότι αυτοί οι μύθοι θα επηρεάσουν τις πεποιθήσεις των ανθρώπων και των ανίδεων, οι οποίοι λόγω της άγνοιάς του θα θεωρήσουν ότι ο μύθος αυτός είναι αλήθεια. Έτσι, αποφασίσαμε να την ανοίξουμε³².

³¹ Παρ. 39 της Απόφασης του Δικαστηρίου.

³² Παρ. 38 της Απόφασης του Δικαστηρίου.

Κάποιοι υποστηρίζουν ότι το Δικαστήριο δίστασε να ερμηνεύσει την έννοια της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως αυτή αποτυπώνεται στο Καταστατικό του, κατά τρόπο ευρύ. Ο δισταγμός αυτός του Δικαστηρίου είχε, κατά τη γνώμη τους, ως αποτέλεσμα να μην δημιουργηθεί με την απόφασή στην Υπόθεση Al Mahdi ένα ισχυρό νομικό προηγούμενο για παρόμοιες περιπτώσεις καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως αυτής στο Μάλι. Κανείς, ωστόσο, δεν μπορεί να αρνηθεί τη σημασία της απόφασης, αφού πρόκειται για την πρώτη απόφαση του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου που καταδικάζει κάποιον αποκλειστικά και μόνο για πράξεις που στρέφονται κατά της πολιτιστικής κληρονομιάς. Παρά το γεγονός ότι και στο παρελθόν βρέθηκαν κατηγορούμενοι ενώπιον των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων άτομα που έφεραν ευθύνες για την καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς, σε καμιά από αυτές τις υποθέσεις η κατηγορία δεν αφορούσε μόνο την καταστροφή, αλλά συνήθως το κατηγορητήριο περιλάμβανε και άλλα εγκλήματα (Gerstenblith, 2017: 1978). Υπό την έννοια αυτή, η απόφαση στην Υπόθεση Al Mahdi είναι πολλά υποσχόμενη για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και αποτυπώνει την πρόοδο που έχει σημειωθεί ως προς την προστασία της σε επίπεδο διεθνούς ποινικού δικαίου (Casaly, 2016: 1200).

Κάποιοι άλλοι θεωρούν ότι ο Εισαγγελέας δεν έπρεπε καν να προβεί στην άσκηση δίωξης σε βάρος του Al Mahdi. Υποστηρίζουν ότι αν και η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι αδιαμφισβήτητα μία φοβερή πράξη που προκαλεί τη θλίψη, το Δικαστήριο δεν έπρεπε να σπαταλήσει τους σχετικά περιορισμένους πόρους του για να δικάσει τον Al Mahdi για τις πράξεις του. Οι κατηγορίες για τη διάπραξη εγκλημάτων σε βάρος της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν μπορούν να είναι κύριες σε ένα κατηγορητήριο, αλλά θα πρέπει σε αυτό να περιλαμβάνονται και κατηγορίες για τη διάπραξη σκληρότερων πράξεων, όπως είναι η παράνομη αφαίρεση της ανθρώπινης ζωής. Σε διαφορετική περίπτωση η εκδίκαση πράξεων που στρέφονται κατά της πολιτιστικής κληρονομιάς θα πρέπει να επαφίεται στις εθνικές αρχές. Η έρευνα του Δικαστηρίου για την κατάσταση στο Μάλι έπρεπε να έχει επικεντρωθεί στις φρικαλεότητες που διαπράχθηκαν κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης σε βάρος του άμαχου πληθυσμού. Από τον Απρίλιο του 2017 και έπειτα δεν ασκήθηκαν άλλες διώξεις από τον Εισαγγελέα του Δικαστηρίου, παρά το γεγονός ότι είναι γνωστές οι σοβαρές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που σημειώθηκαν στη διάρκεια των συγκρούσεων στο Μάλι. Τέλος, καθώς ο εναγόμενος βρισκόταν ήδη υπό καθεστώς κράτησης από τις αρχές της Νιγηρίας ως ύποπτος για τρομοκρατικές ενέργειες, ήταν

ανίκανος να διαπράξει παρόμοιες πράξεις σε βάρος της πολιτιστικής κληρονομιάς στο μέλλον (Aksenova, 2016).

Ο Εισαγγελέας του Δικαστηρίου, όμως, emphaticά τονίζει τη σημασία της άσκησης δίωξης στην Υπόθεση Al Mahdi και δη από ένα διεθνές δικαιοδοτικό όργανο, αφού, όπως υπογραμμίζει στο κατηγορητήριο, αυτό το οποίο διακυβεύεται στην προκειμένη περίπτωση δεν είναι απλά οι τοίχοι και οι πέτρες, αλλά η σημασία των κατεστραμμένων μωσαϊκών από άποψη θρησκευτική, ιστορική, καθώς και από άποψη ταυτότητας (Casaly, 2016: 1200). Ο Al Mahdi ήταν καταφανώς ένοχος και για εγκλήματα σεξουαλικής βίας και εγκλήματα που σχετίζονται με την ταυτότητα φύλου, ωστόσο η έρευνα των αρχών του Δικαστηρίου κατέδειξε ότι στην προκειμένη περίπτωση η δίωξη για τα εγκλήματα σε βάρος της πολιτιστικής κληρονομιάς έπρεπε να εξεταστεί κατά προτεραιότητα. Η συμπερίληψη και άλλων κατηγοριών στο κατηγορητήριο πιθανότατα θα είχε δυσκολέψει το Δικαστήριο στο έργο του και θα αποδυνάμωνε τη νομολογιακή δυναμική της απόφασης. Όντως διαπράχθηκαν εγκλήματα σεξουαλικής βίας και εγκλήματα που σχετίζονται με την ταυτότητα φύλου στη διάρκεια της κρίσης στο Μάλι, όμως αυτά ήταν ευρέως διαδεδομένα και διαπράχθηκαν από πάρα πολλούς. Το γεγονός αυτό δεν σημαίνει ότι τα εγκλήματα αυτά θα πρέπει να ξεχαστούν από τη διεθνή κοινότητα και οι ένοχοι να μην τιμωρηθούν. Απλά, στην περίπτωση της καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς οι θύτες ήταν συγκεκριμένοι και οι πράξεις της καταστροφής σαφώς προσδιορισμένες και για τους λόγους αυτούς το Δικαστήριο μπορούσε να αναλάβει δράση σε σύντομο χρονικό διάστημα και με ευκολία να καταδικάσει τους παραβάτες στέλλοντας έτσι ένα σαφές μήνυμα (Cole, 2017: 461).

Συμπερασματικά, οι αποφάσεις του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την πρώην Γιουγκοσλαβία και του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου με τις οποίες επιβάλλονται κυρώσεις για τις πράξεις καταστροφής και λεηλασίας των πολιτιστικών αγαθών επιβεβαιώνουν ότι η παραβίαση των κανόνων προστασίας δεν είναι πλέον ανεκτή. Παρά την κριτική που έχει ασκηθεί στις αποφάσεις των Δικαστηρίων, δεν μπορεί κανείς να μην αναγνωρίσει ότι η πρακτική αυτή των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στις αποφάσεις τους τα Δικαστήρια εξαίρουν τη σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και του σεβασμού του κανονιστικού πλαισίου προστασίας της, ενώ μέσω της ερμηνείας γίνεται προσπάθεια να καλυφθούν τα κενά της προστασίας και να αντιμετωπιστούν οι νομοτεχνικές ατέλειες των προστατευτικών

διατάξεων. Ανοίγει ο δρόμος για την κίνηση διώξεων σε βάρος όσων έχουν διαπράξει εγκλήματα σε βάρος της πολιτιστικής κληρονομιάς, ενώ η τιμωρία των υπαιτίων λειτουργεί αποτρεπτικά για την τέλεση νέων εγκλημάτων.

Το έργο των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων θα ενισχύσει η ανάπτυξη ενός δικτύου συνεργασίας κρατών, διεθνών οργανισμών, αλλά και μη κυβερνητικών οργανώσεων και άλλων φορέων της κοινωνίας των πολιτών με στόχο την εποπτεία της εφαρμογής των κανόνων προστασίας, όπως θα αναλυθεί στο επόμενο κεφάλαιο.

Κεφάλαιο Πέμπτο

Η δράση της UNESCO και των μουσείων για την αντιμετώπιση της καταστροφής της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίοδο ένοπλων συρράξεων

Ο Εκπαιδευτικός, Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών (UNESCO - United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization) ιδρύθηκε το Νοέμβριο του 1945, ενόσω ακόμα ήταν νωπές οι μνήμες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Στο Προοίμιο του Καταστατικού της UNESCO διακηρύσσεται ότι, αφού ο πόλεμος ξεκινά από το μυαλό των ανθρώπων, το μυαλό των ανθρώπων είναι αυτό στο οποίο η άμυνα της ειρήνης πρέπει να κατασκευαστεί. Σύμφωνα με το άρθρο 1 του Καταστατικού, σκοπός του Οργανισμού είναι να συμβάλλει στην ειρήνη και την ασφάλεια προωθώντας τη συνεργασία μεταξύ των Εθνών διά μέσου της παιδείας, της επιστήμης και του πολιτισμού, για να προωθήσει τον παγκόσμιο σεβασμό της δικαιοσύνης, του νόμου και των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών που κατοχυρώνονται για τους λαούς του κόσμου, αδιακρίτως φυλής, φύλου, γλώσσας ή θρησκείας, από τον Καταστατικό Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών³³.

Στα χρόνια λειτουργίας της η UNESCO έχει αναλάβει μία σειρά από εξαιρετικά σημαντικές νομοθετικές πρωτοβουλίες για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, που διαμόρφωσαν το σύγχρονο τοπίο του διεθνούς δικαίου.

Σταθμός στην ιστορία του Οργανισμού είναι η διοργάνωση το 1954 στη Χάγη, σε συνεργασία με την ολλανδική κυβέρνηση, διπλωματικής διάσκεψης για την υιοθέτηση της *Σύμβασης για την Προστασία Πολιτιστικών Αγαθών σε περίπτωση Ένοπλης Σύρραξης*. Η σημασία της Σύμβασης της Χάγης συζητήθηκε αναλυτικά παραπάνω, αξίζει όμως να σημειωθεί για άλλη μία φορά ότι εισάγεται γενική απαγόρευση καταστροφής και αρπαγής των πολιτιστικών αγαθών, η οποία κάμπτεται μόνο σε περίπτωση που τούτο επιτάσσεται για λόγους στρατιωτικής αναγκαιότητας³⁴.

³³ Καταστατικό της UNESCO, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15244&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, πρόσβαση 21 Απριλίου 2018.

³⁴ Σύμβαση της Χάγης (1945), <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/convention-and-protocols/1954-hague-convention/text/#>, πρόσβαση 21 Απριλίου 2018.

Η Σύμβαση συμπληρώθηκε από το *Πρώτο Πρωτόκολλο* που περιλαμβάνει ρυθμίσεις για την παράνομη εξαγωγή των πολιτιστικών αγαθών από εδάφη που τελούν υπό κατοχή³⁵.

Οι πολεμικές συγκρούσεις που έλαβαν χώρα στη δεκαετία του 90' και οι εκτεταμένες καταστροφές των πολιτιστικών αγαθών ώθησαν την UNESCO να διοργανώσει το Μάρτιο του 1999 διπλωματική διάσκεψη με σκοπό να υιοθετηθεί από τα κράτη το *Δεύτερο Πρωτόκολλο της Σύμβασης της Χάγης (1999)*, που περιλαμβάνει περισσότερες ειδικές διατάξεις σε σχέση με τη Σύμβαση, αλλά και μέτρα που βοηθούν στην εφαρμογή της Σύμβασης³⁶.

Εκτός από τη Σύμβαση της Χάγης (1954) και τα δύο Πρωτόκολλα που τη συμπληρώνουν, στο πλαίσιο της UNESCO υιοθετήθηκαν και άλλες συμβάσεις που περιέχουν μεταξύ άλλων και διατάξεις που προστατεύουν την πολιτιστική κληρονομιά σε καιρό πολέμου. Τέτοιες είναι η *Διεθνής Σύμβαση για τα ληπτέα μέτρα για την απαγόρευση και παρεμπόδιση της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και μεταβίβασης της κυριότητας των Πολιτιστικών Αγαθών* του 1970, η *Σύμβαση Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς* του 1972, η *Σύμβαση για την Προστασία της Υποθαλάσσιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς* του 2001 και η *Σύμβαση για την Προστασία και Προώθηση της Ποικιλομορφίας των Πολιτιστικών Εκφράσεων* του 2005. Ο ορισμός³⁷ των πολιτιστικών εκφράσεων στην τελευταία Σύμβαση είναι ευρύς και ως εκ τούτου ορισμένες από τις προβλέψεις της βρίσκουν εφαρμογή και για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών.

Ενδεικτικά, στη *Διεθνή Σύμβαση για τα ληπτέα μέτρα για την απαγόρευση και παρεμπόδιση της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και μεταβίβασης της κυριότητας των Πολιτιστικών Αγαθών* του 1970 τα κράτη-μέλη αναγνωρίζουν ότι η παράνομη εισαγωγή, εξαγωγή και μεταβίβαση της κυριότητας των πολιτιστικών αγαθών συνιστούν μία εκ των κύριων αιτιών που καθιστούν φτωχότερη την πολιτιστική κληρονομιά των χωρών προελεύσεως των αγαθών αυτών και ότι η διεθνής συνεργασία συνιστά ένα εκ των πλέον αποτελεσματικών μέσων προστασίας των πολιτιστικών

³⁵ Πρώτο Πρωτόκολλο της Σύμβασης της Χάγης (1945), <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/convention-and-protocols/1954-first-protocol/text/#c280777>, πρόσβαση 21 Απριλίου 2018.

³⁶ Δεύτερο Πρωτόκολλο της Σύμβασης της Χάγης (1999), <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/convention-and-protocols/1999-second-protocol/>, πρόσβαση 21 Απριλίου 2018.

³⁷ «Οι «Πολιτιστικές Εκφράσεις» είναι οι εκφράσεις, που προκύπτουν από τη δημιουργικότητα ατόμων, ομάδων ή κοινωνιών και οι οποίες εμπεριέχουν πολιτιστικό περιεχόμενο» (Άρθρο 4 παρ. 3 Ν. 3520/2006).

αγαθών της κάθε χώρας έναντι όλων των αναφερόμενων κινδύνων³⁸. Στο άρθρο 11 της Σύμβασης ορίζεται ότι ««θεωρούνται παράνομες πράξεις οι πραγματοποιηθείσες με τη βία εξαγωγή και μεταβίβαση κυριότητας πολιτιστικών αγαθών, που οφείλονται αμέσως ή εμμέσως στην κατάληψη μιας χώρας από ξένη δύναμη»».

Στη Σύμβαση Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς του 1972 τα κράτη-μέρη ενθαρρύνονται να προβούν στη λήψη μέτρων για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στο άρθρο 6 παρ. 3 της Σύμβασης ορίζεται ότι κάθε κράτος-μέρος αναλαμβάνει την υποχρέωση να μη λάβει ηθελημένα οποιοδήποτε μέτρο ενδέχεται να βλάψει άμεσα ή έμμεσα την πολιτιστική και φυσική κληρονομιά που βρίσκεται επί τους εδάφους άλλου κράτους μέρους της Σύμβασης.

Στις διατάξεις της Σύμβασης της Χάγης (1954) και των Πρωτοκόλλων της περιγράφονται οι αρμοδιότητες του Οργανισμού και του Γενικού Διευθυντή του για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίοδο ένοπλων συρράξεων.

Ο Γενικός Διευθυντής της UNESCO δύναται να προτείνει στους αντιπροσώπους των εμπλεκόμενων στη σύρραξη μερών και δη στις υπεύθυνες αρχές για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών να συναντηθούν ενδεχομένως σε ουδέτερο έδαφος. Τα εμπλεκόμενα στη σύρραξη μέρη δεσμεύονται να δώσουν συνέχεια στην πρόταση που τους έγινε να συναντηθούν³⁹. Επιπλέον, ο Οργανισμός οφείλει να παρέχει την τεχνική συνδρομή του στα Υψηλά συμβαλλόμενα Μέρη για την οργάνωση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών ή για οποιοδήποτε άλλο πρόβλημα προκύπτει κατά την εφαρμογή της Σύμβασης και μπορεί και με δική του πρωτοβουλία να προβαίνει στη διατύπωση προτάσεων προς τα κράτη μέρη για ζητήματα σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης⁴⁰. Έχει, ωστόσο, επισημανθεί στη διεθνή βιβλιογραφία ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες δυσκολεύονται ή αδυνατούν να εφαρμόσουν τις προτάσεις της UNESCO εξαιτίας έλλειψης πόρων. Η απροθυμία των αναπτυσσόμενων χωρών να επικυρώσουν τη Σύμβαση πλήττει τον οικουμενικό της χαρακτήρα (Van der Auwera, 2014: 245).

Τα κράτη-μέρη κάθε τουλάχιστον τέσσερα χρόνια ενημερώνουν με Έκθεσή τους το Γενικό Διευθυντή της UNESCO για τα μέτρα που πρόκειται να ληφθούν ή εξετάζονται από τις αρμόδιες εθνικές υπηρεσίες σε εφαρμογή της Σύμβασης και του

³⁸ Άρθρο 2 παρ. 1 της Διεθνούς Σύμβασης για τα ληπτέα μέτρα για την απαγόρευση και παρεμπόδιση της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και μεταβίβασης της κυριότητας των Πολιτιστικών Αγαθών του 1970.

³⁹ Άρθρο 22 της Σύμβασης της Χάγης (1954).

⁴⁰ Άρθρο 23 της Σύμβασης της Χάγης (1954).

Εκτελεστικού αυτής Κανονισμού. Η σημασία των Εκθέσεων αυτών είναι μεγάλη. Ένα κράτος-μέλος της Σύμβασης μπορεί να αντλήσει έμπνευση από τις πρωτοβουλίες και την πρακτική ενός άλλου κράτους μέρους και να προβεί σε βελτιώσεις του εθνικού του πλαισίου για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών (Hladík, 2001: 61).

Πέραν όμως των νομοθετικών πρωτοβουλιών, δεν είναι δυνατό κανείς να παραλείψει να αναφερθεί και στο πλήθος των μη νομοθετικών πρωτοβουλιών του Οργανισμού, που διαδραμάτισαν και εξακολουθούν να διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο για την εφαρμογή των κανόνων προστασίας.

Αξίζει να αναφερθεί η Σύσταση⁴¹ (Recommendation) της Γενικής Διάσκεψης του Οργανισμού σχετικά με την προστασία των μουσείων, σύμφωνα με την οποία τα κράτη-μέλη του Οργανισμού οφείλουν να υιοθετούν πολιτικές και να λαμβάνουν κατάλληλα μέτρα για την προστασία και την προώθηση των μουσείων που βρίσκονται στην επικράτειά τους, η απόφαση (Resolution) στην οποία υιοθετείται η Στρατηγική⁴² για την ενίσχυση των δράσεων της UNESCO για την προστασία του πολιτισμού και την προώθηση της πολιτιστικής ποικιλομορφίας σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης, καθώς και η καμπάνια #Unite4Heritage.

Η καμπάνια #Unite4Heritage ξεκίνησε το 2015 υπό την αιγίδα της UNESCO. Πρόκειται για ένα παγκόσμιο κίνημα που αποσκοπεί στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και της διαφορετικότητας σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης. Η καμπάνια απευθύνεται σε όλους τους ανθρώπους που επιθυμούν να δεσμευτούν στη διατήρηση του πολιτιστικού πλούτου της ανθρωπότητας διασώζοντας όσα μνημεία βρίσκονται σε κίνδυνο. Η UNESCO προσκαλεί τους ανθρώπους να μιλήσουν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για την πολιτιστική κληρονομιά της πατρίδας τους, να επισκεφτούν τόπους πολιτιστικού ενδιαφέροντος, να συστήσουν σε άλλους «πολιτιστικούς ήρωες» που συνέβαλλαν στη διάσωση μνημείων και πολιτιστικών αγαθών και να γίνουν «εθελοντές της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς» αποκτώντας βασικές γνώσεις συντήρησης και προστασίας των μνημείων⁴³.

⁴¹ Recommendation concerning the protection and promotion of museums and collections, their diversity and their role in society, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=49357&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, πρόσβαση 21 Απρ. 18.

⁴² Strategy for the reinforcement of UNESCO's actions for the protection of culture and the promotion of cultural pluralism in the event of armed conflict, <http://unesdoc.unesco.org/images/0026/002608/260889e.pdf>, πρόσβαση 21 Απρ. 18.

⁴³ #Unite4Heritage, <http://www.unite4heritage.org/en/unite4heritage-celebrating-safeguarding-cultural-heritage>, πρόσβαση 20 Απρ. 18.

Η Γενική Διάσκεψη της UNESCO υιοθέτησε το 2003 μία σημαντική Διακήρυξη σχετικά με την σκόπιμη καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς⁴⁴. Η Διακήρυξη της UNESCO του 2003 σχετικά με την σκόπιμη καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί προϊόν μιας διαδικασίας που ξεκίνησε αμέσως μετά την καταστροφή των αγαλμάτων του Βούδα στο Αφγανιστάν από το καθεστώς των Ταλιμπάν το Μάρτιο του 2001. Με αφορμή τα γεγονότα αυτά ο Γενικός Διευθυντής της UNESCO εκπόνησε μία μελέτη για την αντιμετώπιση τέτοιων φαινομένων από τη διεθνή κοινότητα με την υποστήριξη των μηχανισμών των διεθνών θεσμών και του διεθνούς δικαίου.

Ένα πρώτο σχέδιο της μελέτης αυτής είχε ήδη ετοιμαστεί έως τις αρχές του 2002 και ολοκληρώθηκε το Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς. Το Δεκέμβριο του 2002 διοργανώθηκε υπό την αιγίδα της UNESCO μία σύνοδος εμπειρογνομόνων στις Βρυξέλλες. Η Σύνοδος των Βρυξελλών, όπως είναι γνωστή, με βάση τη μελέτη του Γενικού Διευθυντή, υιοθέτησε το πρώτο σχέδιο της Διακήρυξης, το οποίο και υποβλήθηκε τελικά στην UNESCO. Έπειτα από μερικές τυπικές μόνο τροποποιήσεις, που αποσκοπούσαν στο να αμβλυνθεί σε κάποιο βαθμό ο κανονιστικός χαρακτήρας του κειμένου, το σχέδιο της Διακήρυξης παραπέμφθηκε σε μία *ad hoc* Επιτροπή, που αποτελούνταν από εκπροσώπους των κρατών. Η *ad hoc* αυτή Επιτροπή παρήγε ένα συμβιβαστικό κείμενο, το οποίο και τελικά υιοθετήθηκε τον Οκτώβριο του 2003 από τη Γενική Διάσκεψη του Οργανισμού.

Είναι εντυπωσιακό το εξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από την ανάληψη από μέρους του Γενικού Διευθυντή του Οργανισμού της εκπόνησης της μελέτης έως και την υποβολή του σχεδίου της Διακήρυξης στη Γενική Διάσκεψη και την ψήφισή του από αυτήν. Αποδεικνύεται ότι ο σκόπελος της γραφειοκρατίας των διεθνών οργανισμών μπορεί να παρακαμφθεί όταν το επιτάσσουν οι συνθήκες και δεν εμποδίζουν τη χάραξη της πολιτικής του Οργανισμού, σύμφωνα με τους σκοπούς που ορίζονται στο Καταστατικό του, οι μικροπολιτικές και τα συμφέροντα των μεμονωμένων κρατών.

Η κινητοποίηση του Οργανισμού στην περίπτωση της καταστροφής των αγαλμάτων του Βούδα είναι υποδειγματική, παρά το γεγονός ότι τελικά δεν κατέστη δυνατή η διάσωση των αγαλμάτων. Μόλις έγινε γνωστή η διαταγή των Ταλιμπάν για

⁴⁴ UNESCO Declaration concerning the Intentional Destruction of Cultural Heritage, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17718&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, πρόσβαση 21 Απρ. 18.

την καταστροφή όλων των αγαλμάτων στο Αφγανιστάν, η UNESCO απηύθυνε έκκληση στους ηγέτες του καθεστώτος των Ταλιμπάν να μην καταστρέψουν, αλλά τουναντίον να διαφυλάξουν την πολιτιστική κληρονομιά του Αφγανιστάν. Η έκκληση του Γενικού Διευθυντή του Οργανισμού πλημμύρισε το διεθνή Τύπο δίνοντας δημοσιότητα στο ζήτημα. Στις 28 Φεβρουαρίου ο Γενικός Διευθυντής έστειλε ένα προσωπικό γράμμα στον ηγέτη των Ταλιμπάν, Mollah Omar, μέσω του πρεσβευτή των Ταλιμπάν στο Ισλαμαμπάντ, στο οποίο τον προέτρεπε να σταματήσει την καταστροφή.

Ο Γενικός Διευθυντής πραγματοποίησε μια σειρά συναντήσεων με τους πρεσβευτές διάφορων ισλαμικών χωρών, αλλά ιδίως με αυτούς των οποίων οι χώρες αναγνώριζαν τη νομιμότητα του καθεστώτος των Ταλιμπάν. Οι συναντήσεις αυτές αποσκοπούσαν στην εξασφάλιση υποστήριξης των δραστηριοτήτων του Οργανισμού για τη διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς του Αφγανιστάν. Οι ηγέτες της Αιγύπτου, του Πακιστάν, αλλά και εκπρόσωποι του Οργανισμού της Ισλαμικής Διάσκεψης κατέβαλαν προσπάθειες να μεταπείσουν τους Ταλιμπάν. Σημαντικός ήταν και ο αριθμός των μουσουλμάνων θρησκευτικών ηγετών από την Αίγυπτο, το Ιράκ και το Πακιστάν που παρενέβησαν, κατόπιν αιτήματος της UNESCO, ζητώντας από τους Ταλιμπάν να μην καταστρέψουν τους Βούδες. Μάλιστα, μία αντιπροσωπεία έντεκα μουσουλμάνων ηγετών μετέβη στην Κανταχάρ για να πείσει με επιχειρήματα τον Mollah Omar ότι το Κοράνι δεν προστάζει την καταστροφή των αγαλμάτων. Η UNESCO άρχισε να συγκεντρώνει υπογραφές στην επίσημη ιστοσελίδα της για την προάσπιση και διάσωση της αφγανικής κληρονομιάς, ενώ ιδρύθηκε και ένα ειδικό ταμείο για την εξασφάλιση πόρων για το σκοπό αυτό (Manhart, 2001, σσ. 387-388).

Επιπλέον, το Μάιο του ίδιο έτους η Γενική Συνέλευση του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών απηύθυνε πρόσκληση σε όλα τα κράτη να καταβάλουν κάθε ανθρωπίνως δυνατή προσπάθεια, ώστε να διασφαλίσουν ότι τα θρησκευτικά μνημεία απολαμβάνουν το καθεστώς προστασίας που προβλέπεται στη διεθνή και εθνική νομοθεσία και να υιοθετήσουν τα μέτρα εκείνα που είναι κατάλληλα για την αποτροπή πράξεων που στοχεύουν στην καταστροφή τους. Τέλος, και δεκάδες άλλοι διεθνείς οργανισμοί καταδίκασαν τις πράξεις του βανδαλισμού με πρωτοστάτη το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών (International Council on Monuments and Sites - ICOMOS) (Lenzerini, 2003: 145).

Μπορεί εν τέλει οι Ταλιμπάν να επέμειναν στη διατήρηση της εντολής τους για καταστροφή των αγαλμάτων, όμως οι προσπάθειες της UNESCO προστίθενται στις εμπειρίες διαχείρισης κρίσεων από μέρους του Οργανισμού. Η ιδέα του συνασπισμού

της διεθνούς κοινότητας σε παρόμοιες καταστάσεις δεν είναι δυνατό να εμπεδωθεί σε σύντομο χρονικό διάστημα, γιατί απαιτεί τη διαμόρφωση πρωτίστως μιας κοινής κουλτούρας. Το παράδειγμα της συνεργασίας διεθνών οργανισμών, κρατών και πολιτών είναι μία ακόμη ψηφίδα που προστίθεται στο διεθνές οικοδόμημα, όπως αυτές που κατασκευάζονται στο εργαστήριο του Μεγάλου Τζαμιού της Χεράτ.

Ενθαρρύνοντας το διάλογο και τη συμμετοχή, τα μουσεία μπορούν να αναδείξουν σε τοπικό, αλλά και διεθνές επίπεδο κρίσιμα κοινωνικά ζητήματα, όπως αυτό της καταστροφής των πολιτιστικών μνημείων και της παράνομης διακίνησης, καθώς και να εξάρουν μέσα από τις δράσεις τους τη σημασία του διαπολιτισμικού διαλόγου για την κατανόηση του Άλλου και το σεβασμό της διαφορετικότητάς.

Ακόμη, σύμφωνα με τον Κώδικα Δεοντολογίας για τα Μουσεία του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων (ICOM), τα μουσεία οφείλουν να συμμορφώνονται με την τοπική, εθνική, και διεθνή νομοθεσία (Βέργου, 2016: 1070). Ως προς την προέλευση των αντικειμένων, στον Κώδικα Δεοντολογίας ορίζεται ότι «Πριν από την απόκτηση ενός αντικειμένου ή είδους με αγορά, δωρεά, δανεισμό, κληροδοσία ή ανταλλαγή, θα πρέπει να εξακριβώνεται ότι δεν έχει αποκτηθεί ή εξαχθεί παρανόμως από τη χώρα προέλευσης ή άλλη ενδιάμεση χώρα όπου ενδεχομένως είχε νόμιμο πιστοποιητικό κατοχής»⁴⁵, ενώ «Τα μουσεία θα πρέπει να αποφεύγουν να εκθέτουν ή να χρησιμοποιούν με οποιοδήποτε τρόπο αντικείμενα αμφισβητούμενης ή άγνωστης προέλευσης»⁴⁶. Ως προς την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών, ο Κανονισμός προβλέπει ότι «Τα μουσεία οφείλουν να είναι έτοιμα για τη διεξαγωγή διαλόγου σε περίπτωση που τεθεί θέμα επιστροφής πολιτιστικών αγαθών στη χώρα ή τον λαό από τον οποίον προέρχονται»⁴⁷. Αναφορικά με τα πολιτιστικά αγαθά που προέρχονται από κατεχόμενες χώρες προβλέπεται ότι «Τα μουσεία οφείλουν να απέχουν από την αγορά ή αποδοχή πολιτιστικών αγαθών προερχόμενων από κατεχόμενες χώρες, και να τηρούν αυστηρά τους νόμους και τις συμβάσεις που ρυθμίζουν την εισαγωγή, εξαγωγή και μεταβίβαση πολιτιστικών ή φυσικών αγαθών»⁴⁸.

Η Irina Bokova, Γενική Διευθύντρια της UNESCO, σημειώνει ότι,

Επειδή τα μουσεία αντιπροσωπεύουν αυτό που είναι περισσότερο πολύτιμο και σημαντικό για τις κοινωνίες και τους ανθρώπους γίνονται στόχος των εχθρών των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της πολιτιστικής ποικιλομορφίας. Αυτοί που θέλουν να καταπιέσουν τη δημιουργικότητα, την ελευθερία και την περιέργεια

⁴⁵ Κώδικας Δεοντολογίας του ICOM για τα Μουσεία, 2.3.

⁴⁶ Κώδικας Δεοντολογίας του ICOM για τα Μουσεία, 4.5.

⁴⁷ Κώδικας Δεοντολογίας του ICOM για τα Μουσεία, 6.2.

⁴⁸ Κώδικας Δεοντολογίας του ICOM για τα Μουσεία, 6.4.

πάντα θα αναζητούν τρόπους να καταστρέψουν τα ιδρύματα που τις συμβολίζουν. Σήμερα στο Ιράκ, τη Συρία, τη Λιβύη και αλλού τα μουσεία βρίσκονται στην πρώτη γραμμή της μάχης, της λεηλασίας, του βομβαρδισμού ή της σκόπιμης καταστροφής⁴⁹.

Στο Δεύτερο Πρωτόκολλο της Σύμβασης της Χάγης (1999) περιλαμβάνονται τα μέτρα που θα πρέπει να ληφθούν για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε καιρό ειρήνης. Σύμφωνα με το άρθρο 5,

[Τ]α προπαρασκευαστικά μέτρα που λαμβάνονται σε καιρό ειρήνης για τη διαφύλαξη των πολιτιστικών αγαθών έναντι των προβλέψιμων συνεπειών ένοπλης σύρραξης [...] περιλαμβάνουν, όπως αρμόζει, την ετοιμασία ευρετηρίων, τον σχεδιασμό έκτακτων μέτρων για την προστασία από πυρκαγιά ή κατάρρευση, την προπαρασκευή για την απομάκρυνση των κινητών πολιτιστικών αγαθών ή την πρόνοια για επαρκή προστασία των αγαθών αυτών, καθώς και τον ορισμό των αρμόδιων αρχών που είναι υπεύθυνες για τη διαφύλαξη των πολιτιστικών αγαθών.

Τα μουσεία που αξιολογούν τις τοπικές συνθήκες και λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα προστασίας σε καιρό ειρήνης καταφέρνουν σε καιρό πολέμου να διασώσουν τις συλλογές του ή τουλάχιστον μεγάλο μέρος αυτών. Η προετοιμασία των ιδρυμάτων κάποιες φορές γίνεται με τρόπο συστηματικό, ενώ άλλες πάλι μέσα σε ελάχιστο χρόνο χάρη στην ευρηματικότητα κάποιων μελών του προσωπικού (Teijgeler, 2006: 8).

Τα μουσεία, ωστόσο, οφείλουν να αναπτύξουν μια πολιτική διαχείρισης κρίσεων σε καταστάσεις κινδύνου με βάση το Δεύτερο Πρωτόκολλο της Σύμβασης της Χάγης (1999). Μέρος της πολιτικής αυτής θα είναι η στρατηγική για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίοδο ένοπλων συρράξεων. Κατευθυντήρια αρχή της πολιτικής διαχείρισης κρίσεων σε καταστάσεις κινδύνου θα πρέπει να είναι ότι η ευθύνη της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών είναι πρωτίστως ευθύνη των τοπικών αρχών. Οι διεθνείς οργανισμοί δύνανται να παρέχουν συμβουλές και βοήθεια, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι θα πρέπει στις αναπτυσσόμενες χώρες να εφαρμόζονται οι ίδιες πρακτικές με αυτές που εφαρμόζονται στις αναπτυγμένες (Siehr K. G., 2014: 277).

Μια συνήθης πρακτική που περιλαμβάνεται σε κάθε σχέδιο ετοιμότητας για την αντιμετώπιση καταστροφών είναι η παύση της λειτουργίας του ιδρύματος σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης το συντομότερο δυνατό. Η παύση της

⁴⁹ Recommendation concerning the protection and promotion of museums and collections, their diversity and their role in society, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=49357&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, πρόσβαση 20 Απρ. 18.

λειτουργίας έχει ως κύριο στόχο να μην υπάρξουν ανθρώπινες απώλειες. Παρ' όλ' αυτά, άπαξ ένα μουσείο σταματήσει να λειτουργεί το προσωπικό του μπορεί να ασχοληθεί αποκλειστικά και μόνο με την διασφάλιση των συλλογών του. Οι αποφάσεις που θα λάβει το προσωπικό για την προστασία των συλλογών τελούν σε συνάρτηση με το χρόνο που έχει στη διάθεσή του.

Τα αντικείμενα της συλλογής μπορούν να μετακινηθούν σε ασφαλή σημεία εκτός του μουσείου ή ακόμη και εκτός της χώρας όπου βρίσκεται το μουσείο. Κάτι τέτοιο είναι αρκετά χρονοβόρο. Στη μετεγκατάσταση μέρους ή και ολόκληρης της μουσειακής συλλογής εκτός της περιοχής όπου μαίνονται οι συγκρούσεις μπορούν να συνδράμουν διεθνείς οργανισμοί, όπως για παράδειγμα η UNESCO. Η εμπειρία, ωστόσο, αποδεικνύει ότι συχνά τα αντικείμενα των συλλογών μεταφέρονται σε καταφύγια που δεν πληρούν τα ελάχιστα πρότυπα συντήρησης (Teijgeler, 2006: 8).

Λίγο καιρό μετά την αμερικανική επέμβαση στο Ιράκ, για παράδειγμα, το Εθνικό Μουσείο του Ιράκ έκλεισε για το κοινό και το προσωπικό του άρχισε να καταπιάνεται με το έργο της προστασίας του μουσείου και της διαφύλαξης των συλλογών του. Τα μέλη του προσωπικού επιδεικνύοντας υπερβάλλοντα ζήλο κατόρθωσαν να διασώσουν σημαντικά μέρη των συλλογών (Al-Radi, 2003).

Όταν δεν υπάρχει αρκετός χρόνος για τη μεταφορά των αντικειμένων των συλλογών σε ασφαλείς τοποθεσίες εκτός του μουσείου ή της χώρας η μόνη δυνατότητα είναι αυτά να προστατευθούν μέσα στο κτίριο του μουσείου. Τα αντικείμενα που βρίσκονται στις προθήκες ενός μουσείου κινδυνεύουν πολύ περισσότερο σε σχέση με αυτά που βρίσκονται στις αποθήκες λόγω της έκθεσής τους και γι' αυτό θα πρέπει η επιχείρηση διάσωσης να αφορά κατά πρώτον αυτά. Τα μεγάλα σε μέγεθος αντικείμενα θα πρέπει να προστατεύονται *in situ*, ενώ τα μικρά σε μέγεθος θα πρέπει να συσκευάζονται και μεταφέρονται στις αποθήκες. Όσο λιγότερα είναι τα άτομα που γνωρίζουν την ακριβή τοποθεσία στην οποία κρύφτηκαν τα αντικείμενα των μικρών και πολύτιμων συλλογών, τόσο πιθανότερο είναι αυτά να διασωθούν (Teijgeler, 2006: 12).

Εικόνα 14 Αντικείμενα της συλλογής του Εθνικού Μουσείου του Αφγανιστάν τοποθετημένα σε ξύλινα ράφια μετά τον καθαρισμό τους στα πλαίσια αναδιοργάνωσης των αποθηκών του Μουσείου.

Συμπερασματικά, η ανάπτυξη ενός διεθνούς δικτύου συνεργασίας κρατών, διακρατικών διεθνών οργανισμών, αλλά και μη κρατικών δρώντων, όπως είναι οι φορείς της κοινωνίας των πολιτών και τα άτομα είναι απαραίτητη για την αποτελεσματική προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στις 29 Ιουνίου 2015 η Επιτροπή της Παγκόσμιας Κληρονομιάς υιοθέτησε ομόφωνα τη Διακήρυξη της Βόννης για την Παγκόσμια Κληρονομιά. Η Γενική Διευθύντρια της UNESCO στην ομιλία της ενώπιον της Επιτροπής υπογράμμισε την ανάγκη σύναψης συμμαχιών για την αντιμετώπιση της εξτρεμιστικής βίας χαρακτηρίζοντας τη συνεργασία των αστυνομικών και τελωνειακών αρχών, των μουσείων, των κυβερνήσεων, των δυνάμεων ασφαλείας, των μέσων ενημέρωσης και της κοινωνίας των πολιτών ως τη σημαντικότερη πρόκληση που καλείται να αντιμετωπίσει η διεθνής κοινότητα. Στη Διακήρυξη της η Επιτροπή απευθύνει κάλεσμα στα κράτη και σε όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη να ενισχύσουν τη μεταξύ τους συνεργασία για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και να προωθήσουν την ενεργό συμμετοχή όλων όσων δραστηριοποιούνται στα πεδία της τέχνης και του πολιτισμού, προκειμένου να καταπολεμηθεί το παράνομο εμπόριο των πολιτιστικών αγαθών⁵⁰. Η συνεργασία θα διευκολύνει την ανταλλαγή τεχνογνωσίας και καλών πρακτικών, εμπειρίας και

⁵⁰ Διακήρυξη της Βόννης για την Παγκόσμια Κληρονομιά, <file:///C:/Users/Maria/Downloads/session-39com-1.pdf>, πρόσβαση 1 Μαΐου 2018.

πληροφοριών για τη διάσωση, την τεκμηρίωση, τη συντήρηση, την έρευνα και την αποκατάσταση των μνημείων προάγοντας συγχρόνως τη διεθνή αλληλεγγύη⁵¹.

Η UNESCO με σειρά από νομοθετικές, αλλά και μη νομοθετικές πρωτοβουλίες επιδιώκει να ενισχύσει την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στα πλαίσια του Οργανισμού συγκαλούνται διεθνείς συνδιασκέψεις, συντάσσονται σχέδια συνθηκών και ασκείται διπλωματία όσον αφορά ζητήματα που άπτονται της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών. Πέραν της UNESCO, καθοριστικό ρόλο για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών διαδραματίζουν και άλλοι διεθνείς οργανισμοί ειδικού ενδιαφέροντος, όπως το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων. Από τη μεριά τους τα μουσεία οφείλουν να εφαρμόζουν τον Κώδικα Δεοντολογίας του ICOM και να μην παρεκκλίνουν από την τήρηση των εθνικών και διεθνών κανόνων προστασίας των πολιτιστικών αγαθών. Ταυτόχρονα, πρέπει να αναπτύξουν μια στρατηγική για την προστασία των συλλογών τους σε περίοδο ένοπλων συρράξεων. Η συνεργασία όλων όσων ενδιαφέρονται για την πολιτιστική κληρονομιά είναι καθοριστική για την επίτευξη της προστασίας της.

⁵¹ Heritage at risk: ICOMOS World Report 2014/2015 on Monuments and Sites in Danger, https://www.icomos.org/images/HR2014_2015_final.pdf, πρόσβαση 1 Μαΐου 2018.

Αντί Επιλόγου

Η καταστρεπτική δίνη του πολέμου και η πολιτιστική τρομοκρατία εξτρεμιστικών οργανώσεων απειλούν την πολιτιστική κληρονομιά της ανθρωπότητας. Η ανάπτυξη του δικαίου για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίοδο ένοπλων συρράξεων είναι αποτέλεσμα μιας μακράς διαδικασίας και οφείλεται στην αλλαγή των αντιλήψεων για τον πόλεμο και στην αναγνώριση της αξίας των έργων πολιτισμού. Είναι δε εντυπωσιακή η πρόοδος που έχει σημειωθεί στο πολιτιστικό δίκαιο, αν αναλογιστεί κανείς ότι μόλις στα μέσα του 19ου αιώνα άρχισαν να υιοθετούνται κανόνες για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε καιρό πολέμου.

Το ισχύον θεσμικό πλαίσιο προστασίας μπορεί να μην είναι ιδανικό, αλλά η εμβέλεια των κανόνων του είναι οικουμενική, γεγονός που εξασφαλίζει ένα ελάχιστο όριο προστασίας για όλα τα πολιτιστικά αγαθά ανεξαρτήτως του τόπου όπου αυτά βρίσκονται. Συνεπώς, είναι σκοπιμότερο να προωθηθεί η εφαρμογή των κανόνων του υπάρχοντος θεσμικού πλαισίου, παρά να καταβληθούν προσπάθειες για την υιοθέτηση μιας νέας συνθήκης με αυστηρότερες προβλέψεις, η οποία είναι πιθανό για το λόγο αυτό να μην τύχει ευρείας αποδοχής από τα κράτη.

Στην αποτελεσματική εφαρμογή των κανόνων προστασίας συμβάλλει καθοριστικά το έργο των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων. Τα δικαστήρια μέσω της ερμηνείας κατορθώνουν να διευρύνουν το πεδίο προστασίας των πολιτιστικών αγαθών αντιμετωπίζοντας έτσι τα κενά στην προστασία, αλλά και τις ατέλειες των κανόνων δικαίου, ενώ η επιβολή ποινών σε όσους σκόπιμα καταστρέφουν την πολιτιστική κληρονομιά αποτρέπει άλλους από το πράξουν το ίδιο στο μέλλον.

Δράσεις, όμως, για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. αναλαμβάνουν και διακρατικοί διεθνείς οργανισμοί, όπως η UNESCO, μη κυβερνητικοί οργανισμοί, όπως το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM), τα μουσειακά ιδρύματα, καθώς και άτομα ή ομάδες που ενδιαφέρονται για τα πολιτιστικά αγαθά.

Σήμερα, οι κανόνες του ανθρωπιστικού και πολιτιστικού δικαίου παραβιάζονται κατάφωρα όχι μόνο από τα κράτη, αλλά και από τα μέλη τρομοκρατικών ομάδων, όπως στην περίπτωση της Συρίας. Η αδυναμία της διεθνούς κοινότητας να αναλάβει δράση για την αντιμετώπιση της λεηλασίας και των βανδαλισμών των μνημείων από τον ISIS δεν οφείλεται τόσο στις αδυναμίες του ρυθμιστικού πλαισίου προστασίας, όσο στην έλλειψη πολιτικής βούλησης. Αν και το

Συμβούλιο Ασφαλείας καταδίκασε τις πράξεις των τρομοκρατών και απαγόρευσε το εμπόριο και τη διακίνηση πολιτιστικών αγαθών που προέρχονται από τις εμπόλεμες ζώνες, δεν κινητοποιήθηκε περισσότερο παρότι θεσμικά είχε τη δυνατότητα.

Όταν οι πολιτικές σκοπιμότητες κάνουν χώρο στη δικαιοσύνη, τότε είναι πιθανό να αναδυθεί μια νέα διεθνής δικαιοταξία, όπου θα μπορεί να προασπίσει τα δικαιώματα των ατόμων και των λαών, εξασφαλίζοντας ειρήνη και ευημερία για όλους. Προς αυτή την κατεύθυνση έχουν σημειωθεί πολλά και σταθερά βήματα. Για το λόγο αυτό, η έκταση που έχει λάβει τα τελευταία χρόνια το φαινόμενο της πολιτιστικής τρομοκρατίας και η αγκύλωση του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών να πρωτοστατήσει στην πάταξη του φαινομένου αυτού πρέπει να αντιμετωπιστούν ως πρόκληση, παρά ως οπισθοδρόμηση.

The destruction of cultural heritage in times of armed conflict

Maria Papadaki

Abstract

The history of war since the ancient times is a series full of events of cultural heritage destruction. The perception that cultural heritage should not be distracted but nonetheless protected, may be taken for granted today, but the contemporary institutional and legal context for the protection of cultural heritage is the fruit of a very long process. The progress that has been made is truly remarkable. A significant number of international conventions has been adopted from the members of the international community in order to minimize the destructive consequences of war to cultural heritage and protect it for the generations to come. The international tribunals convict those who break the rules of protection. Meanwhile though, the phenomenon of cultural terrorism raises once again strongly the question of the effectiveness of the existing institutional and legal framework. In the field of contemporary conflicts, actions are taken not only from states, but from fighters of terrorist organizations as well, who, in many occasions, apply policies of cultural cleansing against members of minority groups. UNESCO's actions for dealing with the cultural heritage destruction in times of armed conflict consists of many levels. Thus, the role of museums is catalytic in the salvation and preservation of cultural property.

Keywords: the destruction of cultural heritage, cultural heritage, armed conflicts, cultural terrorism, institutional and legal framework of protection

Πηγές-Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Angold, M. (2006). *Η Τέταρτη Σταυροφορία*. (Α. Ν. Κονδύλης, Μεταφρ.) Αθήνα: Παπαδήμας.
- Βέργου, Μ. (2016). Η προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών: Διεθνές, Ευρωπαϊκό και Ελληνικό Δίκαιο. *Νομικό Βήμα*, σσ. 1058-1083.
- Βουδούρη, Δ., & Στρατή, Α. (Επιμ.). (1999). *Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Calvocoressi, P. (2010). *Η διεθνής πολιτική μετά το 1945* (Τόμ. Α'). Αθήνα: Τουρίκη.
- Κεκαυμένος. (1993). *Στρατηγικόν*. (Δ. Τσουγκαράκης, Μεταφρ.) Αθήνα: Άγρωστις.
- Μουσταΐρα, Ε. (2012). *Συγκριτικό Δίκαιο & Πολιτιστικά Αγαθά*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Χαϊνογλου, Κ. (2015). Ειδικά θέματα προστασίας πολιτιστικής κληρονομιάς: Πολιτιστική γενοκτονία, πολιτιστική κάθαρση και η εφαρμογή των κανόνων διεθνούς δικαίου στην περίπτωση του ISIS. Στο Ν. Βασιλειάδης, & Σ. Μπουτσιούκη, *Πολιτιστική διπλωματία* (σσ. 217-243). Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Χατζηκωνσταντίνου, Κ. (2010). *Επτά + 1 προβλήματα για το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Χριστοφιλόπουλος, Δ. Γ. (2005). *Προστασία Πολιτιστικών Αγαθών*. Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας.

Ξενόγλωσση

- Aksenova, M. (2016, Οκτώβριος 13). *The Al Mahdi Judgment and Sentence at the ICC: A Source of Cautious Optimism for International Criminal Justice*. Ανάκτηση 20 Απριλίου 2018 από EUROPEAN JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW: TALK!: <https://www.ejiltalk.org/the-al-mahdi-judgment-and-sentence-at-the-icc-a-source-of-cautious-optimism-for-international-criminal-justice/>.
- Al-Radi, S. (2003). *War and cultural heritage: Lessons from Lebanon, Kuwait and Iraq*. Ανάκτηση 20 Απριλίου 2018 από The Power of Culture: http://www.powerofculture.nl/en/current/2003/october/war_and_cultural_heritage.html
- Amineddoleh, L. (2016). Cultural Heritage Vandalism and Looting: The Role of Terrorist Organizations, Public Institutions and Private Collectors. *Santander Art and Culture Law Review*, σσ. 27-62.

- Bainton, R. (1951). The Querela Pacis of Erasmus, Classical and Christian Sources. *Archiv für Reformationsgeschichte - Archive for Reformation History*, σσ. 32-48.
- Barry, F. (2010). Disiecta membra: Ranieri Zeno, the Imitation of Constantinople, the Spolia Style, and Justice at San Marco. Στο H. Maguire, & R. S. Nelson, *San Marco, Byzantium, and the Myths of Venice* (σσ. 7-62). Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Bauer, A. (2015). Editorial: The Destruction of Heritage in Syria and Iraq and Its Implications. *International Journal of Cultural Property*, σσ. 1-6.
- Bevan, R. (2006). *The Destruction of Memory. Architecture at War*. London: Reaktion Books.
- Blake, J. (2000). On Defining the Cultural Heritage. *The International and Comparative Law Quarterly*, σσ. 61-85.
- Brammertz, S., Hughes, K. C., Kipp, A., & Tomljanovich, W. B. (2016). Attacks against Cultural Heritage as a Weapon of War: Prosecutions at the ICTY. *Journal of International Criminal Justice*, σσ. 1143-1174.
- Carnahan, B. M. (1998). Lincoln, Lieber and the Laws of War: The Origins and Limits of the Principle of Military Necessity. *American Journal of International Law*, σσ. 213-231.
- Casaly, P. (2016). Al Mahdi before the ICC: Cultural Property and World Heritage in International Criminal Law. *Journal of International Criminal Justice*, σσ. 1199-1220.
- Cole, D. (2017). From the Hague to Timbuktu: The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi; a Consequential Case of Firsts for Cultural Heritage and for the International Criminal Court. *Temple International and Comparative Law Journal*, σσ. 397-461.
- Cowdrey, H. E. (1970). The Peace and the Truce of God in the Eleventh Century. *Past & Present*, σσ. 42-67 .
- Cunliffe, E., Muhesen, N., & Lostal, M. (2016). The Destruction of Cultural Property in the Syrian Conflict: Legal Implications and Obligations. *International Journal of Cultural Property*, σσ. 1-31.
- Cunning, A. (2003). Safeguarding of Cultural Property in Times of War & (and) Peace. *Tulsa Journal of Comparative and International Law*, σσ. 211-238.

- Desch, T. (1999). The Second Protocol to the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. *Yearbook of International Humanitarian Law*, σσ. 63-90.
- Dinstein, Y. (2010). *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Doquang, M. S. (2018). *The Lithic Garden: Nature and the Transformation of the Medieval Church*. New York: Oxford University Press.
- Drazewska, B. (2015). The Human Dimension of the Protection of the Cultural Heritage from Destruction during Armed Conflicts. *International Journal of Cultural Property*, σσ. 205-228.
- Ehlert, C. (2014). *Prosecuting the destruction of cultural property in international criminal law: with a case study on the Khmer Rouge's destruction of Cambodia's heritage*. Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
- Forrest, C. (2010). *International Law and the Protection of Cultural Heritage*. Abingdon: Routledge.
- Francioni, F., & Lenzerini, F. (2006). The Obligation to Prevent and Avoid Destruction of Cultural Heritage: From Bamiyan to Iraq. Στο H. Barbara T., *Art and Cultural Heritage: Law, Policy and Practice* (σσ. 28-40). New York: Cambridge University Press.
- Frigo, M. (2004). Cultural property v. cultural heritage: A "battle of concepts" in international law? *International Review of the Red Cross*, σσ. 367-378.
- Gerstenblith, P. (2006). From Bamiyan to Baghdad: Warfare and the Preservation of Cultural Heritage at the Beginning of the 21st Century. *Georgetown Journal of International Law*, σσ. 245-352.
- Gerstenblith, P. (2016). The Destruction of Cultural Heritage: A Crime Against Property or A Crime Against People. *The John Marshall Review of Intellectual Property Law*, σσ. 336-393.
- Gerstenblith, P. (2017). International Criminal Law - Rome Statute - International Criminal Court Imposes First Sentence for War Crime of Attacking Cultural Heritage - Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, Case No. ICC-01/12-01/15, Judgment & Sentence (Sept. 27, 2016). *Harvard Law Review*, σσ. 1978-1985.
- Grotius, H. (2005). *The Rights of War and Peace: Book III*. (R. Tuck, Επιμ.) Indianapolis: Liberty Fund, Inc.

- Hamilakis, Y. (2009). The “war on terror” and the military-archaeology complex: Iraq, ethics, and neo-colonialism. *Archaeologies*, σσ. 39–65.
- He, H. (2015). Protecting Ancient Heritage in Armed Conflict: New Rules for Targeting Cultural Property During Conflict with ISIS. *Maryland Journal of International Law*, σσ. 1-24.
- Hladík, J. (2000). UNESCO’s activities for the implementation and promotion of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its two Protocols. Στο M. Dutli, *Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*.
- Hladík, J. (2001). Protection of cultural heritage during hostilities. *Museum international*, σσ. 65-66.
- Hladík, J. (2004). Marking of cultural property with the distinctive emblem of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. *Revue Internationale De La Croix-Rouge/International Review of the Red Cross*, σσ. 379-387.
- Holtorf, C. (2006). Can less be more? Heritage in the age of terrorism. *Public Archaeology*, σσ. 101-109.
- International Committee of the Red Cross. (2002). *Practical Advice for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*.
- Kalshoven, F. (2005). The Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict within the Framework of International Humanitarian Law. *Museum International*, σσ. 61-70.
- Kowalski, W. W. (2004). *Resolution of Cultural Property Disputes*. The Hague: Kluwer Law International.
- Lenzerini, F. (2003). The UNESCO Declaration Concerning the Intentional Destruction of Cultural Heritage: One Step Forward and Two Steps Back. *The Italian Yearbook of International Law*, σσ. 131-145.
- Lester, A. (2017). Translation and Appropriation: Greek Relics in the Latin West in the Aftermath of the Fourth Crusade. *Studies in Church History*, σσ. 88-117.
- Lindsay, I. (2014). *The History of Loot and Stolen Art: from Antiquity until the Present Day*. London: Unicorn Press Ltd.
- Lostal, M. (2015). Syria’s World Cultural Heritage and Individual Criminal Responsibility. *International Review of Law*, σσ. 1-17.

- Lowenthal, D. (1998). *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Manhart, C. (2001). The Afghan Cultural Heritage Crisis: UNESCO's Response to the Destruction of Statues in Afghanistan. *American Journal of Archaeology*, σσ. 387-388.
- Meron, T. (2005). The Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict within the Case-law of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. *Museum International*, σσ. 41-60.
- Merryman, J. (1986). Two Ways of Thinking About Cultural Property. *The American Journal of International Law*, σσ. 831-853.
- Milligan, A. (2008). Targeting Cultural Property: The Role of International Law. *Journal of Public and International Affairs*, σσ. 91-106.
- Nahlik, S. E. (1976). International Law and the Protection of Cultural. *Hastings Law Journal*, σσ. 1069-1987.
- Négri, V. (2015). *Cultural Heritage Through the Prism of Resolution 2199 (2015) of the Security Council*. Ανάκτηση 20 Απριλίου 2018 από http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/Study_Negri_RES2199_01.pdf.
- O'Keefe, R. (1999). The meaning of 'cultural property' under the 1954 Hague Convention. *Netherlands International Law Review*, σσ. 26-56.
- O'Keefe, R. (2010). Protection of Cultural Property under International Criminal Law. *Melbourne Journal of International Law*, σσ. 339-392.
- Péron, C., Musayev, T., Ferrari, G., & O'Keefe, R. (2016). *Protection of Cultural Property: Military Manual*. Sanremo: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Polymenopoulou, E. (2014). Cultural rights in the Case- Law of the International Court of Justice. *Leiden Journal of International Law*, σσ. 447-464.
- Polymenopoulou, E. (2015). A Thousand Ways to Kiss the Earth: Artistic Freedom, Cultural Heritage and Islamic Extremism. *Rutgers Journal of Law & Religion*, σσ. 39-80.
- Ronzitti, N. (1988). *The law of naval warfare: A collection of agreements and documents with commentaries*. Dordrecht: Martinus Nijhoff, Dordrecht.

- Schindler, D., & Toman, J. (1981). *The Laws of armed conflicts: A collection of conventions, resolutions and other documents*. Alphen aan den Rijn: Sijthoff & Noordhoff.
- Schipper, F. T., & Frank, E. (2013). A Concise Legal History of the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and a Comparative Analysis of the 1935 Roerich Pact and the 1954 Hague Convention in the Context of the Law of War. *Archaeologies*, σσ. 13-28.
- Scott, J. (1925). Grotius' de Jure Belli ac Pacis Libri Tres: The Work of a Lawyer, Statesman and Theologian. *The American Journal of International Law*, σσ. 461-468.
- Siehr, K. (2014). Immovable cultural heritage at risk: past-present-future. *International Journal of Cultural Property*, σσ. 267–279.
- Siehr, K. G. (2014). Immovable Cultural Heirtage at Risk: Past-Present-Future. *International Journal of Cultural Property*, σσ. 267-279.
- Stanton, G. (2015, 14 Οκτωβρίου). *ISIS is Committing Genocide*. Ανάκτηση 20 Απριλίου 2018 από Genocide Watch: http://media.wix.com/ugd/e5b74f_fee773f2dfdd4a58b7c436d8371be7e8.pdf.
- Techera, E. (2007). Protection of Cultural Heritage in Times of Armed Conflict: The International Legal Framework Revisited. *Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law*, σσ. 1-20.
- Techera, E. J. (2007). Protection of Cultural Heritage in Times of Armed Conflict: The International Legal Framework Revisited. *Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law*, σσ. 1-20.
- Teijgeler, R. (2006). Preserving cultural heritage in times of conflict. Στο G. Gorman, & S. Shep, *Preservation management for libraries, archives and museums* (σσ. 133-165). London: Facet Publishing.
- Thatcher, O., & McNeal, E. (1905). *A Source Book of Medieval History. Selected Documents Illustrating the History of Europe in the Middle Age*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Toman, J. (1996). *Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*. Brookfield: Dartmouth Publishing Company.
- Turku, H. (2018). *The Destruction of Cultural Property as a Weapon of War*. Cham: Palgrave Macmillan.

- Van der Auwera, S. (2010). Peace operations and the protection of cultural property during and after armed conflict. *International peacekeeping*, σσ. 3-16.
- Van der Auwera, S. (2012). Contemporary Conflict, Nationalism, and the Destruction of Cultural Property During Armed Conflict: A Theoretical Framework. *Journal of Conflict Archaeology*, σσ. 49-65.
- Van der Auwera, S. (2013). International Law and the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict: Actual Problems and Challenges. *The Journal of Arts Management, Law, and Society*, σσ. 175-190.
- Van der Auwera, S. (2013). UNESCO and the protection of cultural property during armed conflict. *International Journal of Cultural Policy*, σσ. 1-19.
- Van der Auwera, S. (2014). 'Culture for development' and the UNESCO policy on the protection of cultural property during armed conflict. *International Journal of Cultural Policy*, σσ. 245-260.
- Vattel, E. (2008). *The Law of Nations*. (B. Kapossy, & R. Whitmore, Επιμ.) Indianapolis: Liberty Fund.
- Verri, P. (1985, Απρίλιος). The condition of cultural property in armed conflicts (I): From Antiquity to World War II. *International Review of the Red Cross*, σσ. 67-85.
- Verri, P. (1985, Ιούνιος). The condition of cultural property in armed conflicts (II): From Antiquity to World War II. *International Review of the Red Cross*, σσ. 127-139.
- Ville-Hardouin, G. d. (1870). *Histoire de la conquête de Constantinople*. Paris: Librairie Hachette et Cie.
- Vrdoljak, A. (2006). *International Law, Museums and the Return of Cultural Objects*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Walasek, H. (2015). Bosnia and the destruction of cultural heritage. Στο H. Walasek. Surrey: Ashgate.
- Wallach, A. P. (2014). Cole, Byron, and the Course of Empire. *The Art Bulletin*, σσ. 375-379.
- Walzer, M. (1977). *Just and Unjust Wars*. New York: Basic Books.
- Wangkeo, K. (2003). Monumental Challenges: The Lawfulness of Destroying Cultural Heritage During Peacetime. *Yale Journal of International Law*, σσ. 183-274.
- Youkhanna, D. (2010). Learning from the Iraq Museum. *American Journal of Archaeology*, σσ. 1-9.

Αποφάσεις Διεθνών Δικαιοδοτικών Οργάνων

The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, ICC-01/12-01/15 (ICC 27 Σεπτεμβρίου 2016). Ανάκτηση 20 Απριλίου 2018 από https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2016_07244.PDF.

The Prosecutor v. Dr. Milomir, IT-97-24-A (ICTY 31 Ιουλίου 2003). Ανάκτηση 20 Απριλίου 2018 από <http://www.icty.org/x/cases/stakic/tjug/en/stak-tj030731e.pdf>.

The Prosecutor v. Miodrag Jokić, IT-01-42/1-S (ICTY 18 Μαρτίου 2004). Ανάκτηση 20 Απριλίου 2018 από http://www.icty.org/x/cases/miodrag_jokic/tjug/en/jok-sj040318e.pdf.

The Prosecutor v. Pavle Strugar, IT-01-42 (ICTY 31 Ιανουαρίου 2005). Ανάκτηση 20 Απριλίου 2018 από <http://www.icty.org/x/cases/strugar/tjug/en/str-tj050131e.pdf>.